

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

9-cu maddə:
azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq

İnsan Hüquqları üzrə Komitənin
35 sayılı ümumi şərh

İNSAN HÜQUQLARI

Bu nəşr Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi hesabına Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı tərəfindən tərcümə edilərək dərc olunmuşdur. Bu nəşrin müəllifi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığıdır. Bu nəşrdə istifadə olunan məzmun və material heç bir halda Avropa İttifaqının mövqeyini əks etdirmir.

**Avropa İttifaqı
tərəfindən maliyyələşdirilir**

İnsan Hüquqları üzrə Komitənin
azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq
hüququna dair 35 nömrəli
ümumi şərh
(9-cu maddə)
(2014)

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Paylanma: Ümumi
16 dekabr 2014-cü il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

İnsan Hüquqları üzrə Komitə

35 nömrəli ümumi şərh

9-cu maddə (azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq)*

I. Ümumi qeydlər

1. Hazırkı ümumi şərh 1982-ci ildə qəbul edilmiş 8 nömrəli ümumi şərh (on altıncı sessiya) əvəz edir.

2. 9-cu maddə həm şəxsi azadlığı, həm də şəxsi toxunulmazlığı tanıyır və müdafiə edir. "İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə"-nin 3-cü maddəsinə əsasən, hər bir şəxs yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna sahibdir. Bu, Ümumi Bəyannamə tərəfindən qorunan birinci maddi hüquq olmaqla, Paktın 9-cu maddəsinin həm fərdlər, həm də bütövlükdə cəmiyyət üçün dərin əhəmiyyətini göstərir. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq özlüyündə dəyərli olmaqla yanaşı, həm də ona görə dəyərlidir ki, şəxsin azadlıqdan və şəxsi toxunulmazlıqdan məhrum edilməsi tarixən digər hüquqlardan istifadəyə xələl gətirən əsas vasitə olmuşdur.

3. Şəxsi azadlıq dedikdə, insanın ümumi fəaliyyət azadlığı deyil, fiziki təcrid olunmaqdan azad olması nəzərdə tutulur.¹ Şəxsi toxunulmazlıq dedikdə, fiziki və psixi xəsarətlərin yetirilməsindən azad olma, yaxud fiziki və psixi baxımdan salamatlıq nəzərdə tutulur. Bu, daha ətraflı şəkildə aşağıdakı 9-cu bənddə müzakirə edilir. 9-cu maddə hər bir insanın bu hüquqlara sahib olduğuna təminat verir. "Hər bir insan" dedikdə, buraya digərləri ilə yanaşı, qızlar və oğlanlar, əsgərlər, əlilliyi olan şəxslər, lezbiyan, qey, biseksual və transseksual şəxslər, əcnəbilər, qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, əməkçi miqrantlar, cinayət məhkumluğu olan şəxslər və terror fəaliyyətinə cəlb olunmuş şəxslər daxildir.

4. 9-cu maddənin 2 və 5-ci bəndləri azadlıq və şəxsi toxunulmazlığın müdafiəsi üçün xüsusi təminatları müəyyən edir. 9-cu maddənin bəzi müddəaları (2-ci

* Komitənin 112-ci sessiyasında (7-31 oktyabr 2014-cü il) qəbul edilmişdir.

¹ 854/1999, *Wackenheim Fransaya qarşı*, bənd 6.3.

bəndin bir hissəsi və 3-cü bənd tam şəkildə) yalnız cinayət ittihamlarına münasibətdə tətbiq edilir. Qalanları isə, xüsusilə də 4-cü bənddə irəli sürülən mühüm təminat, yəni şəxsin tutulmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərə şamil olunur.

5. Azadlıqdan məhrum etmə sadəcə 12-ci maddədə nəzərdə tutulan hərəkət azadlığına müdaxiləni deyil, daha dar sahədə hərəkətin daha ciddi məhdudlaşdırılmasını ehtiva edir.² Azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı nümunələrə polis idarəsində saxlanma, preventiv həbs,³ həbs qətimkan tədbiri, hökm çıxarıldıqdan sonra həbsdə saxlanma, ev dustaqlığı,⁴ inzibati həbs, məcburi hospitalizasiya,⁵ uşaqların institusional himayədə saxlanması və aeroportun qapalı sahəsində saxlanma,⁶ habelə məcburi nəql edilmə daxildir.⁷ Buraya həmçinin artıq tutulmuş şəxsə müəyyən əlavə məhdudyyətlərin tətbiq edilməsi, məsələn, təkamülü kameraya salınma və ya fiziki hərəkəti məhdudlaşdıran vasitələrdən istifadə daxildir.⁸ Mülki şəxs üçün azadlıqdan məhrum etməyə bərabər olacaq məhdudyyətlər hərbi xidmət ərzində azadlıqdan məhrum etməyə bərabər olmaya bilər, o şərhlə ki, onlar normal hərbi xidmətin tələbləri çərçivəsindən çıxmır və ya müvafiq iştirakçı dövlətin silahlı qüvvələrindəki normal həyat şəraitindən kənara çıxmır.⁹

6. Şəxsi azadlıqdan məhrum edilmə şəxsin sərbəst razılığı olmadan baş verir. Təhqiqatda iştirak üçün könüllü şəkildə polis idarəsinə gedən və istənilən vaxt idarəni tərk edə biləcəyini bilən şəxslər öz azadlığından məhrum edilmiş hesab edilmir.¹⁰

7. İştirakçı Dövlətlər üçüncü tərəflər tərəfindən şəxsi azadlıq hüququndan məhrum etmənin qarşısını almaq üçün adekvat tədbirlər görmək öhdəliyi

² 263/1987, *González del Río Peruya qarşı*, bənd 5.1; 833/1998, *Karker Fransaya qarşı*, bənd 8.5.

³ Bax - yekun qeydlər: Meksika (CCPR/C/MEX/CO/5, 2010), bənd 15.

⁴ 1134/2002, *Gorji-Dinka Kameruna qarşı*, bənd 5.4; bax - yekun qeydlər: Birləşmiş Krallıq (CCPR/C/GBR/CO/6, 2008), bənd 17 (16 saatadək komendant saatları daxil olmaqla nəzarət əmrləri).

⁵ 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.2 (psixi sağlamlıq); bax - yekun qeydlər: Moldova Respublikası (CCPR/C/MDA/CO/2, 2009), bənd 13 (yoluxucu xəstəlik).

⁶ Bax - yekun qeydlər: Belçika (CCPR/CO/81/BEL, 2004), bənd 17 (ölkədən çıxarılacaq miqrantların saxlanması).

⁷ R.12/52, *Saldías de López Uruqvaya qarşı*, bənd 13.

⁸ Bax - yekun qeydlər: Çex Respublikası (CCPR/C/CZE/CO/2, 2007), bənd 13; və Koreya Respublikası (CCPR/C/KOR/CO/3, 2006), bənd 13.

⁹ 265/1987, *Vuolanne Finlandiyaya qarşı*, bənd 9.4.

¹⁰ 1758/2008, *Jessop Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.9–7.10.

daşıyır.¹¹ İştirakçı Dövlətlər fərdləri dövlətin ərazisində fəaliyyət göstərən fərdi cinayətkarlar və ya qeyri-qanuni qruplar, o cümlədən silahlı və ya terrorçu qruplar tərəfindən qaçırılmaqdan və ya tutulmaqdan qorunmalıdır. Onlar, həmçinin, fərdləri qanuni qurumlar, məsələn, işəgötürənlər, məktəblər və xəstəxanalar tərəfindən qeyri-qanuni şəkildə azadlıqdan məhrum olunmadan qorunmalıdır. İştirakçı Dövlətlər öz ərazilərində başqa Dövlətlərin hərəkəti nəticəsində fərdlərin azadlıqdan məhrum edilməsinin qarşısını almaq üçün adekvat tədbirlər görmək məqsədilə əllərindən gələni etməlidir.¹²

8. Özəl müəssisə və ya şəxslərə İştirakçı dövlət tərəfindən həbs və ya saxlama səlahiyyətlərini həyata keçirmək səlahiyyəti verildikdə, İştirakçı dövlət 9-cu maddəyə əmələtməyə və əmələtmənin təmin edilməsinə cavabdeh olaraq qalır. O, bu səlahiyyətlərdən sui-istifadə edilməməsinə və əsassız və ya qeyri-qanuni həbs və ya tutulmaya gətirib çıxarmamasını təmin etmək üçün bu səlahiyyətləri ciddi şəkildə məhdudlaşdırmalı və ciddi və səmərəli nəzarət təmin etməlidir. O, həmçinin, əsassız və ya qeyri-qanuni həbs və ya tutulma baş verdikdə, zərərçəkənlərin istifadə edə biləcəyi səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri təmin etməlidir.¹³

9. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ zərərçəkənlərin tutulub-tutulmamasından asılı olmayaraq fərdləri fiziki və ya psixi xəsarətlərin qəsdən yetirilməsindən qoruyur. Məsələn, İştirakçı Dövlətlərin vəzifəli şəxsləri əsassız şəkildə fiziki xəsarət yetirdikdə şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozur.¹⁴ Şəxsi toxunulmazlıq hüququ, həmçinin İştirakçı Dövlətlərin üzərinə ictimai mühitdə şəxslərə qarşı ölüm təhdidlərinə cavab olaraq adekvat tədbirlər görmək və daha ümumi götürüldükdə, fərdləri həyata və fiziki təhlükəsizliyə qarşı dövlət və ya özəl subyektlərdən qaynaqlanan və gözlənilən təhdidlərdən qorumaq öhdəliyi qoyur.¹⁵ İştirakçı Dövlətlər həm gələcək xəsarətlərin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməli, həm də keçmişdə yetirilmiş xəsarətlə əlaqədar retrospektiv qaydada cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi kimi tədbirlər görməlidir. Məsələn, İştirakçı Dövlətlər hüquq müdafiəçilərinin və jurnalistlərin hədə-qorxuya məruz

¹¹ Bax - yekun qeydlər: Yəmən (CCPR/C/YEM/CO/5, 2012), bənd 24.

¹² 319/1988, *Cañón García Ekvadora qarşı*, 5.1–5.2-ci bəndlər.

¹³ Bax - yekun qeydlər: Qvatemala (CCPR/C/GTM/CO/3, 2012), bənd 16.

¹⁴ 613/1995, *Leehong Yamaykaya qarşı*, bənd 9.3.

¹⁵ 1560/2007, *Marcellana və Gumanoy Filippina qarşı*, bənd 7.7. İştirakçı dövlətlər həmçinin, "fətvə" verməklə və ya qurbanın öldürülməsinə icazə verən analogi ölüm hökmü verməklə öz ərazilərindən kənarında olan şəxs üzərində yurisdiksiya həyata keçirməyə say göstərdikdə şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozur. Bax - yekun qeydlər: İran İslam Respublikası (CCPR/C/79/Add.25, 1993), bənd 9; aşağıda 63-cü bənd (ekstraterritorial icradan bəhs olunur).

qoyulması, şahidlərə qarşı qısa tədbiri, qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı, silahlı qüvvələrdə çağırışçıların nizamnamədənkənar davranışlara məruz qoyulması, uşaqlara qarşı zorakılıq, şəxslərin cinsi oriyentasiyası və ya gender kimliyinə görə onlara qarşı zorakılıq¹⁶ və əlilliyi olan şəxslərə qarşı zorakılıq kimi kateqoriyalara daxil olan qurbanlara qarşı davamlı zorakılıq hallarına adekvat reaksiya verməlidir.¹⁷ Onlar, həmçinin, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən əsassız güc tətbiqinin qarşısını almalı və nəticələrini aradan qaldırmalı,¹⁸ habelə öz əhalisini özəl təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən yol verilən zorakılıqdan və odlu silahların həddən artıq əlçatan olmasından yaranan risklərdən qorunmalıdır.¹⁹ Şəxsi toxunulmazlıq hüququ fiziki və ya psixi sağlamlıqla bağlı bütün riskləri əhatə etmir və insanın mülki və cinayət icraatının obyektinə çevrilməsinin sağlamlığa dolayı təsirini ehtiva etmir.²⁰

II. Əsassız tutulma və qeyri-qanuni tutulma

10. Şəxsin azadlıq hüququ mütləq xarakter daşımır. 9-cu maddə azadlıqdan məhrumetmənin bəzi hallarda, məsələn, cinayət qanunvericiliyinin icrası zamanı əsaslı olduğunu qəbul edir. 1-ci bəndin tələbinə görə, azadlıqdan məhrumetmə əsassız olmamalı və qanunun aliliyinə hörmət şəraitində həyata keçirilməlidir.

11. 1-ci bəndin ikinci cümləsi əsassız həbs və tutulmanı qadağan edir, üçüncü cümləsi isə qanunsuz azadlıqdan məhrumetməni, yəni qanunla müəyyən edilən əsaslarla və qanunla müəyyən edilən prosedura uyğun olaraq həyata keçirilməyən azadlıqdan məhrumetməni qadağan edir. Bu iki qadağa o baxımdan üst-üstə düşür ki, həbslər və tutulmalar tətbiq olunan qanunu pozsa da, əsassız olmaya bilər, yaxud qanunla yol verilən olsa da, əsassız ola bilər, yaxud həm əsassız, həm də qanunsuz ola bilər. Hər hansı hüquqi əsası olmayan həbs və ya tutulma da əsassızdır.²¹ Məhbusların öz cəza müddətləri xaricində icazəsiz həbsdə saxlanması həm əsassız, həm də qanunsuzdur;²² bu, tutulmanın digər formalarının icazəsiz uzadılmasına da şamil edilir. Həbsdə saxlanılan şəxslərin

¹⁶ Bax - yekun qeydlər: Salvador (CCPR/CO/78/SLV, 2003), bənd 16.

¹⁷ Bax - yekun qeydlər: Norveç (CCPR/C/GTM/CO/6, 2011), bənd 10.

¹⁸ 613/1995, *Leehong Yamaykaya qarşı*, 9.3-cü bəndlər; bax: "Hüquq-mühafizə işçiləri tərəfindən güc tətbiqi və odlu silahlardan istifadə haqqında Əsas Prinsiplər" (1990).

¹⁹ Bax - yekun qeydlər: Filippin (CCPR/C/PHL/CO/4, 2012), bənd 14.

²⁰ 1124/2002, *Obodzinsky Kanadaya qarşı*, bənd 8.5.

²¹ 414/1990, *Mika Miha Ekvatorial Qvineyaya qarşı*, bənd 6.5.

²² Bax - yekun qeydlər: Braziliya (CCPR/C/BRA/CO/2, 2005), bənd 16.

azadlığa buraxılmasına dair məhkəmə qərarına baxmayaraq saxlanmanın davam etməsi həm əsassız, həm də qanunsuzdur.²³

12. Həbs və ya tutulmanın daxili qanunvericilikdə yolverilən olması, lakin bununla belə əsassız olması mümkündür. "Əsassızlıq" anlayışı "qanunazidd" anlayışına bərabər tutulmamalı, daha geniş anlamda şərh edilərək, qeyri-adekvatlıq, ədalətsizlik, proqnozlaşdırılma qabiliyyətinin və zəruri qanuni icraatın olmaması,²⁴ eləcə də ağlabatanlıq, zərurilik və mütənasiblik elementlərinin olmamasını əhatə etməlidir. Məsələn, cinayət ittihamları üzrə həbs qətimkan tədbiri bütün hallarda ağlabatan və zəruri olmalıdır.²⁵ Məhkəmə qərarı ilə konkret bir vaxt müddəti üzrə tətbiq olunan tutulmadan başqa, şəxsin istənilən formada tutulmaya məruz qalması tutulmanın davam etməsi üçün əsasın dövrü olaraq yenidən qiymətləndirilmədiyi hallarda əsassızdır.²⁶

13. "Həbs etmə" termini şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin başladığı hər hansı həbsə atılmanı ehtiva edir, "tutulma" isə həbs edilməklə başlayan və azadlığa buraxılanadək davam edən azadlıqdan məhrumetməni ehtiva edir.²⁷ 9-cu maddə kontekstində həbs etmənin daxili qanunvericilikdə müəyyən olunan formal həbsi ehtiva etməsi tələb olunmur.²⁸ Artıq həbsdə saxlanılan şəxsə əlavə azadlıqdan məhrumetmə, məsələn, cari ittihamlarla əlaqəli olmayan cinayət ittihamları əsasında tutulma tətbiq olunduqda, bu azadlıqdan məhrumetmənin başlanması da həbsə bərabərdir.²⁹

14. Paktda şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi üçün yolverilən əsaslar sadalanmışdır. 9-cu maddə fərdlərin cinayət ittihamı ilə tutula biləcəyini açıq şəkildə qəbul edir və 11-ci maddə isə müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilə bilməməsi əsası ilə həbsə atılmanı açıq şəkildə qadağan edir.³⁰ Azadlıqdan məhrumetməni ehtiva edən digər rejimlər də qanunla müəyyən edilməli və

²³ 856/1999, *Chambala Zambiyaya qarşı*, bənd 7.3.

²⁴ 1134/2002, *Gorji-Dinka Kameruna qarşı*, bənd 5.1; 305/1988, *Van Alphen Niderlanda qarşı*, bənd 5.8.

²⁵ 1369/2005, *Kulov Qırğızıstanına qarşı*, bənd 8.3. Cinayət işlərində həbs qətimkan tədbiri daha ətraflı aşağıdakı IV bölmədə müzakirə edilir.

²⁶ 1324/2004, *Şafiq Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.2.

²⁷ 631/1995, *Spakmo Norveçə qarşı*, bənd 6.3.

²⁸ 1460/2006, *Yklymova Türkmənistanına qarşı*, 7.2–7.3-cü bəndlər (de-fakto ev dustaqlığı); 1096/2002, *Kurbanova Tacikistanına qarşı*, bənd 7.2 (tutulma haqqında qərar verilmədən həbsdə saxlanma).

²⁹ 635/1995, *Morrison Yamaykaya qarşı*, 22.2–22.3-cü bəndlər; 1397/2005, *Enqo Kameruna qarşı*, bənd 7.3.

³⁰ Mülki qanunvericilik üzrə borclarla əlaqəli olan dələduzluq kimi cinayət əməllərinə görə həbsdə saxlanma 11-ci maddəni pozmur və əsassız həbsdə saxlanma təşkil etmir. 1342/2005, *Gavrilin Belarusa qarşı*, bənd 7.3.

əsassız tutulmanın qarşısını alan prosedurlarla müşayiət olunmalıdır. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsaslar və prosedurlar şəxsi azadlıq hüququna destruktiv təsir göstərməməlidir.³¹ Rejim, müvafiq müdafiə vasitələri olmadan cinayət cəzasının ekvivalentini təmin etməklə cinayət mühakiməsi sisteminin hədlərindən kənara çıxmamalıdır.³² Saxlanma şəraiti əsasən 7 və 10-cu maddələrdə əhatə olunsa da, həbsdə saxlanılan şəxslərlə rəftar tərzi onların həbsdə saxlanmasının zahiri məqsədi ilə əlaqəli deyilsə, həbsdə saxlanma əsassız ola bilər.³³ Məhkəməyə hörmətsizliyə görə adekvat əsaslandırma olmadan və müstəqil prosessual təminatlar olmadan ağır həbs cəzasının tətbiqi əsassızdır.³⁴

15. İştirakçı Dövlətlər cinayət ittihamı üzrə təqiblə əlaqədar olmayan təhlükəsizlik motivli tutulma (bəzən inzibati həbs və ya saxlanma da adlanır) tətbiq etdikdə,³⁵ Komitə bu cür tutulmanın yüksək dərəcədə əsassız azadlıqdan məhrumetmə riski yaratdığını hesab edir.³⁶ Bu cür tutulma adi hallarda əsassız tutulmaya bərabər olardı, çünki təhlükəni aradan qaldıran digər təsirli tədbirlər, o cümlədən cinayət mühakiməsi sistemi əlçatan olardı. Ən müstəsna hallarda, bu cür təhlükə yaratdığı hesab edilən şəxslərin tutulmasını əsaslandırmaq üçün real, birbaşa və ciddi təhlükə əsas gətirilsə, fərdin belə bir təhlükə yaratmasını nümayiş etdirmək üçün sübutetmə yükü İştirakçı Dövlətlər üzərinə düşür və tutulmanın müddəti artdıqca bu yük artır. İştirakçı Dövlətlər, həmçinin, tutulmanın mütləq zəruri olan müddətdən artıq davam etmədiyini, mümkün tutulmanın ümumi müddətinin məhdud olduğunu və bütün hallarda 9-cu maddədə nəzərdə tutulan təminatlara tam əməl etdiklərini nümayiş etdirməlidir. Məhkəmə və ya məhkəmə hakimiyyəti ilə eyni müstəqillik və qərəzsizlik xüsusiyyətlərinə sahib olan başqa bir tribunal tərəfindən təcili və müntəzəm baxış, habelə müstəqil hüquqi məsləhətə çıxış (tutulmuş şəxs

³¹ 1629/2007, *Fardon Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.3.

³² eyni mənbə, bənd 7.4 (a)–7.4 (c); bax - yekun qeydlər: Amerika Birləşmiş Ştatları (CCPR/C/USA/CO/3/Re 1, 2006), bənd 19; 32 nömrəli Ümumi Şərh, 15 və 18-ci bəndlər.

³³ 1629/2007, *Fardon Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.4 (a) (formal olaraq mülki saxlanma adı altında əvvəlki cəza müddətində olduğu kimi eyni cəzaçəkmə rejimində); bax - yekun qeydlər: Belçika (CCPR/CO/81/BEL, 2004), bənd 18 (cəzaçəkmə müəssisələrinin psixiatrik strukturlarında yerləşdirilmə) və Birləşmiş Krallıq (CCPR/CO/73/UK, 2001), bənd 16 (sığınacaq axtaranların cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanması).

³⁴ 1189/2003, *Fernando Şri-Lankaya qarşı*, bənd 9.2; 1373/2005, *Dissanakye Şri-Lankaya qarşı*, bənd 8.3.

³⁵ Hazırkı bənd aşağıdakı 21-ci bənddə əhatə olunan məhkumluqdan sonrakı preventiv saxlanma və ya aşağıdakı 18-ci bənddə əhatə olunan ekstradisiya və ya immiqrasiya nəzarətinin məqsədləri üçün saxlanmanın formalarını deyil, təhlükəsizlik məqsədli saxlanmanı əhatə edir.

³⁶ Bax - yekun qeydlər: Kolumbiya (CCPR/C/COL/CO/6, 2010), bənd 20, və İordaniya (CCPR/C/JOR/CO/4, 2010), bənd 11.

tərəfindən seçilməsi arzu ediləndir) və tutulan şəxsə ən azı bu qərarın əsaslandığı sübutun mahiyyətinin açıqlanması zəruri təminatdır.³⁷

16. Cinayətkar olduğu iddia edilən şəxsin hər hansı pozuntu törətməklə təqsirləndirilməyən ailə üzvlərinin tutulması, rüşvət almaq üçün və ya digər oxşar cinayət məqsədləri üçün girov saxlamaq və ya həbslər həyata keçirmək əsassız tutulmanın kobud nümunələrinə daxildir.

17. Paktda təminat verilən hüquqların qanuni qaydada həyata keçirildiyinə görə cəza olaraq tətbiq edilən həbs və ya tutulma əsassızdır. Bu hüquqlara fikir və ifadə azadlığı (maddə 19),³⁸ toplaşma azadlığı (maddə 21), birləşmə azadlığı (maddə 22), dini etiqad azadlığı (maddə 18) və şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ (maddə 17) daxildir. 2-ci maddənin 1-ci bəndi, 3-cü maddə və ya 26-cı maddəyə zidd olaraq ayrı-seçkiliyə yol verən əsaslarla həbs və ya tutulma da prinsip etibarilə əsassızdır.³⁹ 15-ci maddəyə zidd olaraq retroaktiv qaydada cinayət cəzasının tətbiqi əsassız tutulmaya bərabərdir.⁴⁰ Məcburi yoxaçıxmalar Paktın çoxsaylı maddi və prosessual xarakterli müddəalarını pozur və əsassız tutulmanın xüsusilə kəskin formasıdır. Açıq-aşkar ədalətsiz məhkəmə baxışından sonrakı azadlıqdan məhrum etmə əsassızdır, lakin cinayətlə təqsirləndirilən şəxslər üçün 14-cü maddədə nəzərdə tutulan konkret prosessual təminatların hər bir pozuntusu əsassız tutulma ilə nəticələnir.⁴¹

18. İmigrasiyaya nəzarət üçün icraatın gedişində tutulma özlüyündə əsassız olmasa da, tutulma mövcud halların fonunda ağlabatan, zəruri və mütənasib tədbir kimi əsaslandırılmalı və müddəti uzandıqca təkrar qiymətləndirilməlidir.⁴² İştirakçı dövlətin ərazisinə qeyri-qanuni daxil olan sığınacaq axtaran şəxslərin girişini sənədləşdirmək, iddialarını qeydə almaq və kimlikləri ilə bağlı şübhə varsa kimliklərini müəyyənləşdirmək üçün onlar ilkin qısa müddət üçün saxlanıla

³⁷ Paktın 9-cu maddəsinin 4-cü maddə və beynəlxalq humanitar hüquqla əlaqəsi üçün aşağıdakı 64-67-ci bəndlərə nəzər salın.

³⁸ 328/1988, *Zelaya Blanco Nikaraquaya qarşı*, bənd 10.3.

³⁹ 1314/2004, *O'Neill və Quinn İrlandiyaya qarşı*, bənd 8.5 (pozuntunun aşkar edilməməsi); bax - yekun rəylər: Honduras (CCPR/C/HND/CO/1, 2006), bənd 13 (cinsi oriyentasiyaya görə tutulma), və Kamerun (CCPR/C/CMR/CO/4, 2010), bənd 12 (yetkinlik yaşına çatmış, eyni cinsə mənsub şəxslər arasında razılıq əsaslı cinsi əlaqəyə görə həbs).

⁴⁰ 1629/2007, *Fardon Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.4 (b).

⁴¹ 1007/2001, *Sineiro Fernández İspaniyaya qarşı*, bənd 6.3 (daha yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən məhkum etməyə yenidən baxılmaması 9-cu maddənin 1-ci bəndini pozmamış, 14-cü maddənin 5-ci bəndini pozmuşdur).

⁴² 560/1993, *A. Avstraliyaya qarşı*, 9.3–9.4-cü bəndlər; 794/1998, *Jalloh Niderlanda qarşı*, bənd 8.2; 1557/2007, *Nystrom v. Avstraliyaya qarşı*, 7.2–7.3-cü bəndlər.

bilərlər.⁴³ İddialarının həll edildiyi müddətdə onların saxlanmasını davam etdirmək o halda əsassız ola bilər ki, fərdin həbsdən yayınmaq, başqalarına qarşı cinayət törətmək ehtimalı və ya milli təhlükəsizliyə qarşı hərəkət riski kimi fərd üçün xarakterik olan konkret səbəblər yoxdur.⁴⁴ Qərar, geniş kateqoriya üçün icbari qaydaya əsaslanaraq deyil, hər iş üzrə müvafiq amilləri nəzərə alaraq verilməli, eyni nəticəyə nail olmağın daha az müdaxilə xarakterli vasitələrini, məsələn, məlumatvermə öhdəlikləri, zəminlik və ya həbsdən yayınmanın digər vasitələrini nəzərə almalı, dövrü olaraq təkrar qiymətləndirilməli və məhkəmə tərəfindən yenidən baxılmalıdır.⁴⁵ Miqrantların saxlanmasına dair qərarlar həm də saxlanmanın onların fiziki və ya əqli sağlamlığına təsirini nəzərə almalıdır.⁴⁶ İstənilən zəruri saxlanma adekvat, gigiyenik, cəza xarakterli olmayan yerlərdə olmalı, cəzaçəkmə müəssisələrində baş verməməlidir. İştirakçı dövlətin vətəndaşlığı olmama və ya digər səbəblərdən fərdi xaric edə bilməməsi qeyri-müəyyən müddətə saxlanmaya əsas vermir.⁴⁷ Uşaqlar azadlıqdan məhrum edilməməlidir. Müstəsna hal olaraq, bu, sonuncu vasitə kimi və ən qısa və adekvat müddətə təyin olunmalı, onların ali maraqları tutulmanın müddəti və şəraiti müəyyənləşdirilərkən əsas amil kimi nəzərə alınmalı, kimsəsiz uşaqların son dərəcə həssaslığı və qayğıya ehtiyacı da nəzərə alınmalıdır.⁴⁸

19. İştirakçı Dövlətlər əsassız tutulmanı önləmək üçün psixi sağlamlıq sahəsində köhnəlmiş qanun və təcrübələrə yenidən baxılmalıdır. Komitə istənilən azadlıqdan məhrum etmə halı üçün səciyyəvi olan zərəri, habelə məcburi hospitalizasiya halları ilə nəticələnə biləcək konkret zərərləri vurğulayır. İştirakçı Dövlətlər azadlığın məhdudlaşdırılmasının daha az məhdudlaşdırıcı xarakterli alternativlərini təmin etmək məqsədilə, psixososial əlillikləri olan şəxslər üçün adekvat icma əsaslı və ya alternativ sosial qayğı xidmətlərini təmin etməlidir.⁴⁹ Əlilliyin mövcudluğu sual altında olan şəxsi ciddi zədədən qorumaq və ya başqalarına xəsarət yetirməsinin qarşısını almaq üçün azadlıqdan

⁴³ 1069/2002, *Bakhtiyari Avstraliyaya qarşı*, 9.2–9.3-cü bəndlər.

⁴⁴ 1551/2007, *Tarlue Kanadaya qarşı*, 3.3 və 7.6-cı bəndlər; 1051/2002, *Ahani Kanadaya qarşı*, bənd 10.2.

⁴⁵ 1014/2001, *Baban Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.2; 1069/2002, *Bakhtiyari Avstraliyaya qarşı*, 9.2–9.3-cü bəndlər; bax: UNHCR, "Siğınacaq axtaranların tutulması və tutulmanın alternativləri ilə bağlı tətbiq oluna bilən meyar və standartlara dair Rəhbər Qaydalar (2012), qayda 4.3 və Əlavə A (tutulmanın alternativlərinin təsviri).

⁴⁶ 1324/2004, *Shafiq Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.3; 900/1999, *C. Avstraliyaya qarşı*, 8.2 və 8.4-cü bəndlər.

⁴⁷ 2094/2011, *F.K.A.G. Avstraliyaya qarşı*, bənd 9.3.

⁴⁸ 1050/2002, *D. və E. Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.2; 794/1998, *Jalloh Niderlanda qarşı*, 8.2–8.3-ci bəndlər; həmçinin bax: "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya, maddə 3, bənd 1, və maddə 37 (b).

⁴⁹ Bax - yekun qeydlər: Latviya (CCPR/C/LVA/CO/3, 2014), bənd 16.

məhrumetməni özlüyündə əsaslandırır, belə ki, istənilən azadlıqdan məhrumetmə zəruri və mütənasib olmalıdır.⁵⁰ Bu, yalnız sonuncu vasitə kimi və ən qısa və adekvat müddət üçün tətbiq olunmalı, qanunla müəyyən olunmuş adekvat prosessual və maddi təminatlarla müşayiət olunmalıdır.⁵¹ Prosedurlar fərdin baxışlarına hörməti təmin etməli və hər hansı təmsilçinin fərdin istək və maraqlarını həqiqətən də təmsil və müdafiə etməsini təmin etməlidir.⁵² İştirakçı Dövlətlər tutulmanı əsaslandırmaq üçün təsdiq olunmuş məqsədlərə xidmət edən fərdi rəftar və reabilitasiya proqramlarını müəssisələrə yerləşdirilmiş şəxslərə təklif etməlidir.⁵³ Azadlıqdan məhrumetmənin zəruriliyinin davamlılığı məqsədəuyğun aralıqlarla təkrar qiymətləndirilməlidir.⁵⁴ Fərdlərin öz hüquqlarının müdafiəsi və Paktla uzlaşmayan saxlanma şəraitinin qarşısını almaq üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə çıxış, o cümlədən tutulmanın qanuniliyinə dövrü olaraq məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması imkanı əldə etməsinə köməklik göstərilməlidir.⁵⁵

20. Pakt cinayət işləri ilə bağlı hökmlərin çıxarılması üzrə müxtəlif sistemlərlə uzlaşır. Məhkum edilmiş məhbuslar hökm üzrə cəzalarını daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq çəkmək hüququna malikdir. Şərti azadlığa buraxılma və ya vaxtından əvvəl azadlığa buraxılmanın digər formaları qanunvericiliyə uyğun qaydada nəzərdən keçirilməlidir⁵⁶ və bu cür azadlığa buraxılmadan 9-cu maddənin kontekstində əsassız hesab edilən əsaslarla imtina edilməməlidir. Bu cür azadlığa buraxılma şərtlərlə verilsə və sonradan şərtlərin pozulması iddiası ilə ləğv edilsə, bu ləğvetmə də qanunvericiliyə uyğun qaydada həyata keçirilməli, əsassız olmamalı və xüsusən pozuntunun ağırlığına qeyri-mütənasib olmamalıdır. Məhkumun proqnozlaşdırılan gələcək davranışı vaxtından əvvəl azadlığa buraxılma ilə bağlı qərarın verilməsində uyğun amil ola bilər.⁵⁷

⁵⁰ 1061/2002, *Fijalkowska Polşaya qarşı*, bənd 8.3; 1629/2007, *Fardon Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.3; bax - yekun qeydlər: Rusiya Federasiyası (CCPR/C/RUS/CO/6, 2009), bənd 19; BMT-nin "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyası, maddə 14, bənd 1 (b).

⁵¹ 1061/2002, *Fijalkowska Polşaya qarşı*, bənd 8.3.

⁵² Bax - yekun qeydlər: Çex Respublikası (CCPR/C/CZE/CO/2, 2007), bənd 14; həmçinin bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 9 nömrəli ümumi şərh, bənd 48.

⁵³ Bax - yekun qeydlər: Bolqarıstan (CCPR/C/BGR/CO/3, 2011), bənd 10.

⁵⁴ 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.2; bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 9 nömrəli Şərh, bənd 50.

⁵⁵ 1061/2002, *Fijalkowska Polşaya qarşı*, 8.3–8.4-ci bəndlər; 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.3; 31 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 15.

⁵⁶ 1388/2005, *De Léon Castro İspaniyaya qarşı*, bənd 9.3.

⁵⁷ 1492/2006, *Van der Plaats Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 6.3.

21. Törədilmiş cinayət əməlinə görə verilən hökmə hökm üzrə cəza müddətindən sonra digər fərdlərin təhlükəsizliyini qorumaq üçün həm də cəza xarakteri daşımayan əlavə müddət daxil edilərsə,⁵⁸ cəza müddəti bitəndən sonra əlavə saxlanma müddəti əsassız davranışın qarşısını almaq üçün törədilmiş cinayətin ağırlığı və saxlanan şəxsin gələcəkdə oxşar cinayətlər törətmə ehtimalından qaynaqlanan inandırıcı səbəblərlə əsaslandırılmalıdır. Dövlətlər bu cür həbsdə saxlanmadan son vasitə kimi istifadə etməlidir və saxlanmanın davam etdirilməsinin əsaslılığına dair qərar vermək üçün müstəqil orqan tərəfindən müntəzəm əsasda dövrü baxışlar keçirilməlidir.⁵⁹ İştirakçı Dövlətlər ehtiyatlılıq nümayiş etdirməli və gələcək təhlükələrin qiymətləndirilməsi ilə bağlı adekvat təminatlar təmin etməlidir.⁶⁰ Bu cür həbsdə saxlanma şəraiti hökm üzrə cəza müddətini çəkən məhkumların saxlanma şəraitindən fərqli olmalı, saxlanan şəxsin reabilitasiyasına və cəmiyyətə reinteqrasiyasına yönəlməlidir.⁶¹ Məhkum ilkin hökm üzrə cəza müddətini tam çəkibsə, 9 və 15-ci maddələr cəzanın retroaktiv şəkildə artırılmasını qadağan edir və iştirakçı dövlət mülki saxlanma adı altında azadlıqdan məhrum etmə cəzasına bərabər olan saxlanma tətbiq etməklə bu qadağadan yayına bilməz.⁶²

22. 9-cu maddənin 1-ci bəndinin üçüncü cümləsi qanunla müəyyən edilən əsaslarla və qanunla müəyyən edilən prosedura uyğun olaraq həyata keçirilməyən azadlıqdan məhrum etməni qadağan edir. Həbs və ya tutulma üçün hər hansı maddi əsaslar qanunda nəzərdə tutulmalı və onların çox geniş və ya əsassız şərhini və ya tətbiqini önləmək üçün onlar yetərli dəqiqliklə müəyyən edilməlidir.⁶³ Bu cür hüquqi icazə olmadan azadlıqdan məhrum etmə qeyri-qanunidir.⁶⁴ Azadlığa buraxılma ilə bağlı məhkəmə əmrinə (*exécutoire*) və ya

⁵⁸ Müxtəlif hüquqi sistemlərdə bu cür həbsdə saxlanma “*rétenion de sûreté*”, “*Sicherungsverwahrung*” və ya Azərbaycan dilində “preventiv saxlanma” kimi tanınır; bax 1090/2002, *Rameka Yeni Zelandiyaya qarşı*.

⁵⁹ eyni mənbə, bənd 7.3.

⁶⁰ Bax - yekun qeydlər: Almaniya (CCPR/C/DEU/CO/6, 2012), bənd 14.

⁶¹ 1512/2006, *Dean Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.5.

⁶² 1629/2007, *Fardon Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.4.

⁶³ Bax - yekun qeydlər: Filippin (CCPR/CO/79/PHL, 2003), bənd 14 (avaralığa qarşı qanunun qeyri-müəyyənliliyi, Mavriki (CCPR/CO/83/MUS, 2005), bənd 12 (terrorçuluq haqqında qanun), Rusiya Federasiyası (CCPR/C/RUS/CO/6, 2009), bənd 24 (“ekstremist fəaliyyətlər”), və Honduras (CCPR/C/HND/CO/1, 2006), bənd 13 (“qeyri-qanuni birləşmə”).

⁶⁴ 702/1996, *McLawrence Yamaykaya qarşı*, bənd 5.5: “fərd daxili qanunvericilikdə aydın şəkildə əksini tapmayan əsaslarla həbs edildikdə və ya tutulduqda qanunilik prinsipi pozulur”.

qüvvədə olan amnistiyaya baxmayaraq tutulmanın davam etdirilməsi də qeyri-qanunidir.⁶⁵

23. 9-cu maddənin tələbinə görə, hüquqi baxımdan yolverilən azadlıqdan məhrumetmənin həyata keçirilməsi prosedurları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmalı və iştirakçı Dövlətlər qanunvericilikdə nəzərdə tutulan öz prosedurlarına əmələtməni təmin etməlidir. 9-cu maddə həbsi həyata keçirmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxsləri⁶⁶ müəyyən etməklə və ya nə zaman həbs orderinin⁶⁷ tələb olunduğunu göstərməklə həbs prosedurunu müəyyən edən daxili qaydalara əmələtməni də tələb edir. Bu maddə, həmçinin, tutulmanı davam etdirmək üçün hakimdən və ya başqa bir vəzifəli şəxsdən nə zaman icazə alınmalı olduğunu,⁶⁸ fərdlərin harada saxlanıla biləcəyini,⁶⁹ saxlanılan şəxsin nə zaman məhkəmə qarşısına çıxarılmasını⁷⁰ və saxlanmanın müddətinə dair hüquqi hədləri⁷¹ müəyyən edən daxili qaydalara əmələtməni tələb edir. Bu, həmçinin tutulmuş şəxslər üçün mühüm təminatları, məsələn, həbs protokolunun hazırlanması⁷² və vəkilə çıxışa icazə verilməsi kimi təminatları təmin edən daxili qaydalara əmələtməni tələb edir.⁷³ Bu cür məsələlərlə əlaqəli olmayan daxili prosessual qaydaların pozulması heç də hər zaman 9-cu maddəyə əmələtməmə məsələsinin meydana çıxması ilə nəticələnməyə bilər.⁷⁴

III. Həbsin səbəbləri və hər hansı cinayət ittihamları barədə məlumatlandırma

24. 9-cu maddənin 2-ci bəndi azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xeyrinə iki tələb müəyyən edir. Birincisi, onlar həbs edildiyi anda həbsin səbəbləri barədə məlumatlandırılmalıdır. İkincisi, onlar onlara qarşı irəli sürülən hər hansı ittihamlar barədə təcili qaydada məlumatlandırılmalıdır. Birinci tələb geniş kontekstdə hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin səbəblərinə şamil olunur. Çünki "həbs" azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıcı olduğundan, bu tələb

⁶⁵ 856/1999, *Chambala Zambiyaya qarşı*, bənd 7.3; 138/1981, *Mpandanjila və digərləri Zairə qarşı*, bənd 10.

⁶⁶ 1461/2006, 1462/2006, 1476/2006, 1477/2006, *Maksudov və digərləri Qırğızistana qarşı*, bənd 12.2.

⁶⁷ 1110/2002, *Rolando Filippinə qarşı*, bənd 5.5.

⁶⁸ 770/1997, *Gridin Rusiya Federasiyasına qarşı*, bənd 8.1.

⁶⁹ 1449/2006, *Umarov Özbəkistana qarşı*, bənd 8.4.

⁷⁰ 981/2001, *Gómez Casafra Peruya qarşı*, bənd 7.2.

⁷¹ 2024/2011, *Israel Qazaxistana qarşı*, bənd 9.2.

⁷² 1208/2003, *Kurbonov Tacikistana qarşı*, bənd 6.5.

⁷³ 1412/2005, *Butovenko Ukraynaya qarşı*, bənd 7.6.

⁷⁴ 1425/2005, *Marz Rusiya Federasiyasına qarşı*, bənd 5.3.

həbsin formal və ya qeyri-formal şəkildə aparılmasından asılı olmayaraq və əsaslandığı səbəbin qanuni və ya qeyri-adekvat olmasından asılı olmayaraq tətbiq edilir.⁷⁵ İkinci tələb isə yalnız cinayət ittihamları ilə bağlı məlumata şamil olunur.⁷⁶ Bir cinayət ittihamı ilə artıq tutulmuş bir şəxsin bu ittihamla əlaqəsi olmayan başqa bir cinayət ittihamı ilə tutulmasına da qərar verilərsə, əlaqəsi olmayan ittihamla dair təcili qaydada məlumat verilməlidir.⁷⁷

25. Həbs edilmiş bütün şəxslərin həbsin səbəbləri barədə məlumatlandırılması tələbinin əsas məqsədlərindən biri onların təqdim edilən səbəblərin etibarlı olmadığına və ya əsassız olduğuna inandıqları halda azadlığa buraxılmağa səy göstərə bilməsidir.⁷⁸ Səbəblərə yalnız həbsin ümumi hüquqi əsası deyil, həm də şikayətin mahiyyətini göstərən fakt xarakterli xüsusiyyətlər, məsələn, qeyri-qanuni hərəkət və iddia edilən zərərçəkənin kimliyi daxil olmalıdır.⁷⁹ "Səbəblər" həbs edən əməkdaşın subyektiv motivlərini deyil, həbsin rəsmi əsaslarını əks etdirir.⁸⁰

26. Həbsin səbəblərinin şifahi şəkildə bildirilməsi bu tələbə cavab verir. Səbəblər həbs edilmiş şəxsin başa düşdüyü bir dildə bildirilməlidir.⁸¹

27. Bu məlumat həbsdən dərhal sonra təmin edilməlidir. Bununla belə, müstəsna hallarda bu cür dərhal məlumatlandırma mümkün olmaya bilər. Məsələn, şifahi tərcüməçinin iştirakı baş tutana qədər müəyyən gecikmə tələb oluna bilər, lakin bu cür hər hansı gecikmə zəruri olan mütləq minimum səviyyədə olmalıdır.⁸²

28. Həssas qrupların bəzi kateqoriyalarına daxil olan həbs edilmiş şəxslərin birbaşa məlumatlandırılması tələb olunur, lakin yetərli deyil. Uşaqlar həbs edildikdə həbs və onun səbəbləri barədə məlumat birbaşa onların valideynlərinə, himayəçilərinə və ya qanuni nümayəndələrinə də təmin edilməlidir.⁸³ Əqli məhdudyyətləri olan müəyyən şəxslərə gəldikdə, həbs və

⁷⁵ 1460/2006, *Yklymova Türkmənistan qarşı*, bənd 7.2 (de-fakto ev dustaqlığı); 414/1990, *Mika Miha Ekvatorial Qvineyaya qarşı*, bənd 6.5 (əsassız prezident əmri).

⁷⁶ Bax, məs., *Ahmadou Sadio Diallo ilə bağlı iş (Qvineya Respublikası Konqo Demokratik Respublikasına qarşı)*, B.Ə.M. Hesabatlar 2010, s. 639, bənd 77 (Komitənin 8 nömrəli ümumi şərhinə istinad).

⁷⁷ 635/1995, *Morrison Yamaykaya qarşı*, 22.2–22.3-ci bəndlər; 1397/2005, *Enqo Kameruna qarşı*, bənd 7.3.

⁷⁸ 248/1987, *Campbell Yamaykaya qarşı*, bənd 6.3.

⁷⁹ 1177/2003, *Ilombe və Shandwe Konqo Demokratik Respublikasına qarşı*, bənd 6.2.

⁸⁰ 1812/2008, *Levinov Belarusa qarşı*, 3.3 və 7.5-ci bəndlər.

⁸¹ 868/1999, *Wilson Fillippinə qarşı*, 3.3 və 7.5-ci bəndlər.

⁸² 526/1993, *Hill və Hill İspaniyaya qarşı*, bənd 12.2.

⁸³ 1402/2005, *Krasnov Qırğızistana qarşı*, bənd 8.5; 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 42; bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 48.

onun səbəbləri barədə məlumat onların təyin etdiyi və ya münasib ailə üzvlərinə birbaşa təmin edilməlidir. Müvafiq üçüncü tərəfləri müəyyən etmək və əlaqə qurmaq üçün əlavə vaxt tələb oluna bilər, lakin bildiriş mümkün qədər tez verilməlidir.

29. 2-ci bəndin ikinci tələbi cinayət ittihamları barədə məlumatlandırma ilə bağlıdır. Tərətməş ola biləcəkləri cinayətlərin araşdırılması üçün həbs olunmuş və ya cinayət işi üzrə məhkəməyədək saxlanmaq üçün həbs olunmuş şəxslər şübhəli və ya ittiham olunduqları cinayətlər barədə dərhal məlumatlandırılmalıdır. Bu hüquq adı cinayət təqibləri ilə yanaşı, hərbi cinayət təqibləri və ya cinayət cəzasına istiqamətlənən digər xüsusi rejimlərlə əlaqədar tətbiq olunur.⁸⁴

30. 2-ci bənd həbs edilmiş şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə mütləq "həbs zamanı" deyil, "təcili qaydada" məlumatlandırılmasını tələb edir. Artıq konkret ittihamlar nəzərdə tutulursa, həbs edən vəzifəli şəxs həbs edilən şəxsi həm həbsin səbəbləri, həm də ittihamlar barədə məlumatlandırma bilər və ya səlahiyyətli şəxslər tutulmanın hüquqi əsasını bir neçə saat sonra izah edə bilər. Əsaslar həbs edilmiş şəxsin başa düşdüyü bir dildə bildirilməlidir.⁸⁵ 2-ci bəndə əsasən ittihamlar barədə məlumatlandırma tələbi ilkin tutulmanın məqsədəuyğun olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsinə kömək etməyə xidmət edir və bu səbəbdən 2-ci bənd həbs edilmiş şəxsə ittihamlara dair sonradan məhkəməyə hazırlaşmaq üçün lazım olacaq qədər təfərrüatlı məlumat verilməsini tələb etmir.⁸⁶ Səlahiyyətli şəxslər artıq fərdi həbs etməzdən əvvəl, araşdırılan ittihamlar barədə onu məlumatlandırırıbsa, 2-ci bənd rəsmi ittihamların təcili qaydada təkrarlanmasını tələb etmir, o şərtlə ki, onlar həbsin səbəbləri barədə məlumat verirlər.⁸⁷ Yuxarıda 28-ci bənddə qeyd olunan eyni mülahizələr yetkinlik yaşına çatmayanlar və ya digər həssas qruplara daxil olan şəxslərin həbsi zamanı hər hansı cinayət ittihamlarına dair təcili məlumatlandırmağa şamil olunur.

⁸⁴ 1782/2008, *Aboufaied Liviyaya qarşı*, bənd 7.6. Hər hansı ittihamlar barədə məlumatlandırılmaq tələbi tutulan şəxsin məhkəmə baxışının hərbi məhkəmə tərəfindən keçirilməsinin Paktın 14-cü maddəsi tərəfindən qadağan olunmasından asılı olmayaraq, mümkün hərbi cinayət təqibi üçün tutulmaya şamil olunur. 1640/2007, *El Abani Əlcəzairə qarşı*, 7.6 və 7.8-ci bəndlər.

⁸⁵ 493/1992, *Griffin İspaniyaya qarşı*, bənd 9.2.

⁸⁶ 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 31; 702/1996, *McLawrence Yamaykaya qarşı*, bənd 5.9.

⁸⁷ 712/1996, *Smirnova Rusiya Federasiyası*, bənd 10.3.

IV. Cinayət ittihamları ilə əlaqəli tutulmaya məhkəmə nəzarəti

31. 3-cü bəndin birinci cümləsi "cinayət ittihamı ilə həbs olunmuş və ya tutulmuş" şəxslərə, ikinci cümləsi isə cinayət ittihamı üzrə "məhkəmə araşdırmasını" gözləyən şəxslərə şamil olunur. 3-cü bənd adi cinayət təqibləri ilə yanaşı, hərbi cinayət təqibləri və ya cinayət cəzasına istiqamətlənən digər xüsusi rejimlərlə əlaqədar tətbiq olunur.⁸⁸

32. 3-cü bənd ilk öncə cinayət ittihamı ilə həbs edilmiş və ya tutulmuş hər hansı şəxsin təcili qaydada hakimin və ya qanuna əsasən məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin qanunla həvalə edildiyi digər vəzifəli şəxsin qarşısına çıxarılmasını tələb edir. Bu tələb heç bir istisna olmadan bütün işlərə şamil olunur və tutulmuş şəxsin bunu tələb etmək imkanı və ya seçimindən asılı deyil.⁸⁹ Bu tələb hətta rəsmi ittihamlar təsdiq edilməzdən əvvəl də qüvvədədir, o şərtlə ki, şəxs cinayət əməli şübhəsi ilə həbs olunur və ya tutulur.⁹⁰ Bu hüququn məqsədi cinayət istintaqında və ya təqibində şəxsin tutulmasına məhkəmə nəzarətini təmin etməkdir.⁹¹ Bir cinayət ittihamı ilə artıq tutulmuş bir şəxsin bu ittihamla əlaqəsi olmayan başqa bir cinayət ittihamı ilə tutulmasına da qərar verilsə, bu şəxs ikinci tutulmaya nəzarət üçün təcili qaydada hakim qarşısına çıxarılmalıdır.⁹² Məhkəmə hakimiyyətinin düzgün həyata keçirilməsi üçün onun müstəqil, obyektiv və baxılan məsələlərə münasibətdə qərəzsiz olan bir orqan tərəfindən həyata keçirilməsi səciyyəvidir.⁹³ Buna görə də, dövlət prokuroru 3-cü bəndə əsasən məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxs hesab edilə bilməz.⁹⁴

⁸⁸ 1782/2008, *Aboufaied Liviyaya qarşı*, bənd 7.6. 3-cü bənd tutulan şəxsin məhkəmə baxışının hərbi məhkəmə tərəfindən keçirilməsinin Paktın 14-cü maddəsi tərəfindən qadağan olunmasından asılı olmayaraq, mümkün hərbi cinayət təqibi üçün tutulmaya şamil olunur. 1813/2008, *Akwanga Kameruna qarşı*, 7.4–7.5-ci bəndlər. Beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn hərbi cinayət təqiblərinin aparılmasına dair müfəssəl qaydaları bu vəziyyətə də şamil olunan 9-cu maddənin 3-cü bəndinin şərhini üçün uyğundur. Bax: aşağıda 64-cü bənd.

⁸⁹ 1787/2008, *Kovsh Belarusa qarşı*, 7.3–7.5-ci bəndlər.

⁹⁰ 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, 6.3–6.4-ci bəndlər; 1096/2002, *Kurbanova Tacikistana qarşı*, bənd 7.2.

⁹¹ 1914–1916/2009, *Musaev Özbəkistana qarşı*, bənd 9.3.

⁹² 635/1995, *Morrison Yamaykaya qarşı*, 22.2–22.3-ci bəndlər; 762/1997, *Jensen Avstraliyaya qarşı*, bənd 6.3.

⁹³ 521/1992, *Kulomin Macaristana qarşı*, bənd 11.3.

⁹⁴ Bax: eyni mənbə: 1547/2007, *Torobekov Qırğızistana qarşı*, bənd 6.2; 1278/2004, *Reshetnikov Rusiya Federasiyasına qarşı*, bənd 8.2; yekun qeydlər: Tacikistan (CCPR/CO/84/TJK, 2005), bənd 12.

33. "Təcili qaydada" ifadəsinin dəqiq mənası obyektiv hallardan asılı olaraq dəyişə bilsə də,⁹⁵ gecikmələr həbsin baş verdiyi vaxtdan etibarən bir neçə günü keçməməlidir.⁹⁶ Komitənin mövqeyinə görə, fərdin nəql edilməsi və məhkəmə baxışına hazırlanması üçün 48 saat adətən kifayətdir;⁹⁷ 48 saati ötən hər hansı gecikmə mütləq olaraq müstəsna xarakter daşmalı və mövcud hallarla əsaslandırılmalıdır.⁹⁸ Məhkəmə nəzarəti olmadan hüquq-mühafizə məmurları tərəfindən daha uzun müddət həbsdə saxlanma amansız rəftar riskini lüzumsuz şəkildə artırır.⁹⁹ Əksər iştirakçı Dövlətlərin qanunları bəzən 48 saatdan qısa olan dəqiq vaxt məhdudiyətləri təyin edir və bu məhdudiyətlər pozulmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların işlərində isə xüsusilə ciddi təcillik qaydası (məsələn, 24 saat) tətbiq olunmalıdır.¹⁰⁰

34. Şəxs hakimin və ya qanuna əsasən məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin həvalə edildiyi digər vəzifəli şəxsin qarşısında fiziki qaydada iştirak üçün gətirilməlidir.¹⁰¹ Tutulmuş şəxslərin iclasda fiziki iştirakı onların həbsdə olarkən üzləşdikləri rəftarı sorğulamaq imkanı verir¹⁰² və tutulmanın davam etməsinə qərar verildiyi halda, istintaq təcridxanasına dərhal köçürülməsinə şərait yaradır. Bununla da, bu, şəxsi toxunulmazlıq hüququ üçün təminat və işgəncə və qəddar, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftara qarşı qadağa kimi çıxış edir. Sonrakı məhkəmə iclasında və hakimin tutulmanın qanuniliyini və ya zəruriliyini qiymətləndirdiyi sonrakı icaslarda fərd hüquqi yardım almaq hüququna malikdir və bu yardım prinsip etibarilə onun özünün seçdiyi vəkil tərəfindən təmin edilməlidir.¹⁰³

⁹⁵ 702/1996, *McLawrence Yamaykaya qarşı*, bənd 5.6; 2120/2011, *Kovalev Belarus*, bənd 11.3.

⁹⁶ 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, bənd 6.3; 277/1988, *Terán Jijón Ekvadora qarşı*, bənd 5.3 (beş günün təcili hesab edilməməsi); 625/1995, *Freemantle Yamaykaya qarşı*, bənd 7.4 (dörd günün təcili hesab edilməməsi).

⁹⁷ 1787/2008, *Kovsh Belarusa qarşı*, 7.3–7.5-ci bəndlər.

⁹⁸ Eyni mənbə; həmçinin bax 336/1988, *Fillastre və Bizouarn Boliviya qarşı*, bənd 6.4 (büdcə məhdudiyətlərinin 10 günlük gecikməni əsaslandırılmaması).

⁹⁹ Bax - yekun qeydlər: Macarıstan (CCPR/CO/74/HUN, 2002), bənd 8.

¹⁰⁰ Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 83.

¹⁰¹ 289/1988, *Wolf Panamaya qarşı*, bənd 6.2; 613/1995, *Leehong Yamaykaya qarşı*, bənd 9.5.

"Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin həvalə edildiyi digər vəzifəli şəxs" ifadəsi ilə bağlı yuxarıdakı 32-ci bəndə baxın.

¹⁰² Bax: Baş Assambleyanın 43/173 sayılı qətnaməsi ilə təsdiq olunmuş "Tutulma və ya azadlıqdan məhrum etmənin hər hansı forması ilə üzləşən bütün şəxslərin müdafiəsi üzrə Prinsiplər Toplusu", 37-ci prinsip

¹⁰³ Bax - yekun qeydlər: Kenya (CCPR/C/KEN/CO/3, 2012), bənd 19; həmçinin bax: 14-cü maddənin 3-cü bəndinin "d" yarım bəndi; Prinsiplər Toplusu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 11-ci prinsip.

35. Ünsiyyət imkanından məhrum edilməklə (inkommunikado) tutulma hakim qarşısına təcili qaydada çıxarılanın qarşısını aldıqda təbii olaraq 3-cü bəndi pozur.¹⁰⁴ Müddətindən və digər faktlardan asılı olaraq, bu cür tutulma həm də Paktda nəzərdə tutulan digər hüquqları, o cümlədən 6, 7, 10 və 14-cü hüquqları pozur.¹⁰⁵ İştirakçı Dövlətlər cinayət işlərində tutulan şəxslər üçün tutulmanın başladığı andan etibarən vəkillə təmasa icazə verməli və şərait yaratmalıdır.¹⁰⁶

36. Şəxs hakim qarşısına çıxarıldıqdan sonra, hakim onun azadlığa buraxılmasına və ya əlavə araşdırma, yaxud məhkəmə baxışını gözləmək üçün barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə qərar verməlidir. Tutulmanın davam etməsi üçün hüquqi əsas yoxdursa, hakim şəxsin azadlığa buraxılmasına göstəriş verməlidir.¹⁰⁷ Əlavə araşdırma və ya məhkəmə baxışı əsaslıdırsa, hakim tutulmanın zəruri olmaması səbəbilə sonrakı prosesədək azadlığa buraxılmasının (şərtli və ya şərtsiz) məqsədəuyğunluğuna dair qərar verməlidir. Bu məsələ 3-cü bəndin ikinci cümləsində daha müfəssəl qaydada əhatə olunur. Komitənin mövqeyinə görə, həbs qətimkan tədbiri seçildikdə, şəxs polis orqanının saxlanma yerinə deyil, başqa bir orqanın tabeliyində olan, tutulmuş şəxsin hüquqlarına qarşı risklərin daha asanlıqla yüngülləşdirilə biləcəyi fərqli bir müəssisəyə qaytarılmalıdır.

37. 3-cü bəndin birinci cümləsində ifadə olunan ikinci tələb ondan ibarətdir ki, tutulmuş şəxs ağılabatan vaxt müddətində məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya azadlığa buraxılmaq hüququna malikdir. Bu tələb məhz məhkəməyədək həbs müddətinə, yəni həbsin həyata keçirildiyi vaxtla birinci instansiya məhkəməsində qərarın verildiyi vaxt arasındakı həbs dövrlərinə şamil edilir.¹⁰⁸ Məhkəməyədək həbsin həddən artıq uzadılması 14-cü maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan təqsirsizlik prezumpsiyasını təhlükə altına sala bilər.¹⁰⁹ Azadlığa buraxılmayan və məhkəməsi gözlənilən şəxslərin məhkəməsi onların müdafiə hüquqlarına xələl gətirməyəcək dərəcədə, mümkün qədər sürətli qaydada

¹⁰⁴ 1297/2004, *Medjnoune Əlcəzairə qarşı*, bənd 8.7.

¹⁰⁵ 1781/2008, *Berzig Əlcəzairə qarşı*, 8.4, 8.5 və 8.8-ci bəndlər; 176/1984, *Lafuente Peñarieta Boliviya qarşı*, bənd 16.

¹⁰⁶ 32 nömrəli Ümumi Şərh, 32, 34 və 38-ci bəndlər; yekun qeydlər: Toqo (CCPR/C/TOG/CO/4, 2011), bənd 19; aşağıda 58-ci bənd.

¹⁰⁷ Bax - yekun qeydlər: Tacikistan (CCPR/CO/84/TJK, 2005), bənd 12; 647/1995, *Pennant Yamaykaya qarşı*, bənd 8.2.

¹⁰⁸ 1397/2005, *Engo Kameruna qarşı*, bənd 7.2. Bu baxımdan, 9-cu maddənin 3-cü bəndi ilə 14-cü maddənin 3-cü bəndinin "c" yarımbəndi arasındakı əlaqə üçün bax: 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 61.

¹⁰⁹ 788/1997, *Cagas Filippinə qarşı*, bənd 7.3.

həyata keçirilməlidir.¹¹⁰ İşin məhkəməyə çıxarılmasındakı hər hansı gecikmənin əsaslılığı hər bir işin hallarına uyğun qiymətləndirilməli, işin mürəkkəbliyi, təqsirləndirilən şəxsin icraat müddətindəki davranışı və icraedici və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının məsələ ilə necə məşğul olduğunu nəzərə almaqla qiymətləndirilməlidir.¹¹¹ İstintaqın başa çatmasına mane olan əngəllər əlavə vaxt üçün əsas ola bilər,¹¹² lakin heyətin kiçik olması və ya büdcə məhdudiyyətləri bunun üçün əsas ola bilməz.¹¹³ Gecikmələr zəruri olduqda, hakim məhkəməyədək həbsin alternativlərini yenidən nəzərdən keçirməlidir.¹¹⁴ Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməyədək həbsindən çəkinmək lazımdır, lakin bu baş verdikdə onlar 10-cu maddənin 2-ci bəndinin "b" yarım bəndinə əsasən xüsusilə sürətli qaydada məhkəməyə çıxarılmalıdır.¹¹⁵

38. 9-cu maddənin 3-cü bəndinin ikinci cümləsinin tələbinə görə, məhkəmə baxışını gözləyən şəxslərin həbsdə saxlanması qayda deyil, istisna olmalıdır. O, həmçinin göstərir ki, bu cür həbsdən azad edilmə iştirak təminatları, o cümlədən məhkəmə qarşısında iştirak, məhkəmə icraatının hər hansı digər mərhələsində iştirak və qərarın icrası üçün iştirak (zərurət olarsa) təminatları ilə müşayiət olunmalıdır. Bu cümlə cinayət ittihamı üzrə məhkəmə baxışını gözləyən şəxslərə şamil olunur (yəni, müttəhimə qarşı ittiham irəli sürüldükdən sonra), lakin ittiham irəli sürülənə qədər də 1-ci bənddə nəzərdə tutulan əsassız tutulmanın qadağan edilməsindən oxşar tələb yararır.¹¹⁶ Müttəhimlərin məhkəməyədək həbsdə saxlanması ümumi qayda olmamalıdır. Məhkəməyədək həbs qaçış, sübutlara müdaxilə, cinayətin təkrarlanmasının qarşısının alınması kimi məqsədlər üçün, bütün halları nəzərə almaqla, bu cür həbsin əğlabatan və zəruri olduğuna dair fərdi şəkildə gəlinmiş nəticəyə əsaslanmalıdır.¹¹⁷ Müvafiq amillər

¹¹⁰ 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 35; 818/1998, *Sextus Trinidad və Tobaqoya qarşı*, bənd 7.2.

¹¹¹ 1085/2002, *Taright Əlcəzairə qarşı*, 8.2–8.4-ci bəndlər; 386/1989, *Koné Senegalə qarşı*, bənd 8.6; həmçinin bax 677/1996, *Teesdale Trinidad və Tobaqoya qarşı*, bənd 9.3 (17 aylıq gecikmə 3-cü bəndi pozub); 614/1995, *Thomas Yamaykaya qarşı*, bənd 9.6 (14 aya yaxın gecikmə 3-cü bəndi pozmayıb); 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 35 (cinayət prosesində gecikmənin əğlabatanlığı üçün uyğun amillərin müzakirəsi).

¹¹² 721/1997, *Boodoo Trinidad və Tobaqoya qarşı*, bənd 6.2.

¹¹³ 336/1988, *Fillastre və Bizouarn Boliviya*, bənd 6.5; 818/1998, *Sextus Trinidad və Tobaqoya qarşı*, bənd 4,2 və 7,2.

¹¹⁴ 1085/2002, *Taright Əlcəzairə qarşı*, bənd 8.3.

¹¹⁵ 21 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 13; həmçinin bax: 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 42; Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 83.

¹¹⁶ 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, 6.1 və 6.4-ci bəndlər.

¹¹⁷ 1502/2006, *Marinich Belarusa qarşı*, bənd 10.4; 1940/2010, *Cedeño Venesuela Bolivar Respublikasına qarşı*, bənd 7.10; 1547/2007, *Torobekov Qırğızıstanına qarşı*, bənd 6.3.

qanunvericilikdə göstərməli və "ictimai təhlükəsizlik" kimi qeyri-dəqiq və ümumi standartları ehtiva etməməlidir.¹¹⁸ Məhkəməyədək həbs müəyyən cinayət ittihamı ilə üzləşən bütün müttəhimlər üçün fərdi halları nəzərə almadan məcburi xarakter daşımamalıdır.¹¹⁹ Həmçinin, məhkəməyədək həbs zəruriliyini müəyyənləşdirilməsi əvəzinə, irəli sürülən ittihama görə nəzərdə tutulan potensial cəzaya əsaslanan müddət üçün təyin edilməməlidir. Məhkəmələr məhkəməyədək həbsin alternativlərinin, məsələn, zəmanətlə azadlığa buraxılmanın, elektron bilərziklərin və ya digər elementlərin müəyyən işdə həbsin zəruriliyini aradan qaldıraraq qaldırmadığını araşdırmalıdır.¹²⁰ Müttəhim əcnəbidirsə, bu fakt müttəhimin yurisdiksiyanı tərk edəcəyi qənaətinə gəlmək üçün yetərli hesab edilməməlidir.¹²¹ Məhkəməyədək həbsin zəruri olması ilkin olaraq müəyyən edildikdən sonra, onun mümkün alternativlərin fonunda hələ də ağılabatan və zəruri olub-olmadığını müəyyən etmək üçün vaxtaşırı təkrar araşdırma aparılmalıdır.¹²² Müttəhimin həbsdə saxlandığı müddət onun irəli sürülən ittihamlara görə təyin edilə biləcək maksimum cəza müddətinə çatmışdırsa, müttəhim azad edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməyədək həbsindən mümkün dərəcədə yayınmaq lazımdır.¹²³

V. Qeyri-qanuni və ya əsassız tutulmadan azad edilmə üçün işə məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ

39. 9-cu maddənin 4-cü bəndi həbs və ya tutulma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən hər kəsə işinin məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ verir ki, məhkəmə təxirə salınmadan onun həbsdə saxlanması qanuniliyi barədə qərar çıxarsın və tutulma qanuni olmadığı halda azadlığa buraxılmasına göstəriş versin. Bu, "habeas corpus" (həbsin qanuni olub-olmadığının müəyyən edilməsi üçün həbs olunmuş şəxsin məhkəməyə gətirilməsi haqqında məhkəmə əmri) prinsipini əks etdirir.¹²⁴ Tutulmanın əsası olan faktlara baxış müvafiq hallarda

¹¹⁸ Bax - yekun qeydlər: Bosniya və Herseqovina (CCPR/C/BIH/CO/1, 2006), bənd 18.

¹¹⁹ Bax - yekun qeydlər: Argentina (CCPR/CO/70/ARG, 2000), bənd 10; Şri-Lanka (CCPR/CO/79/LKA, 2003), bənd 13.

¹²⁰ 1178/2003, *Smantser Belarusa qarşı*, bənd 10.3.

¹²¹ 526/1993, *Hill və Hill İspaniyaya qarşı*, bənd 12.3.

¹²² 1085/2002, *Taright Əlcəzairə qarşı*, 8.3–8.4-ci bəndlər.

¹²³ 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 42; bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 80.

¹²⁴ 1342/2005, *Gavrilin Belarusa qarşı*, bənd 7.4.

daha əvvəl müəyyən edilmiş nəticənin əqləbatanlığına baxışla məhdudlaşa bilər.¹²⁵

40. Bu hüquq rəsmi hərəkət və ya rəsmi səlahiyyətləndirməyə uyğun olaraq həyata keçirilən bütün tutulmalara, o cümlədən cinayət icraatı ilə əlaqədar tutulmaya, hərbi tutulmaya, təhlükəsizlik motivli tutulmaya, terrorçuluqla mübarizə çərçivəsində tutulmaya, məcburi hospitalizasiyaya, miqrantların tutulub saxlanmasına, ekstradisiya üçün tutulmaya və tam olaraq əsassız olan həbslərə şamil olunur.¹²⁶ Bu, həmçinin avaralıq və narkotik aludəçiliyinə görə tutulmaya, qanunla ziddiyyətdə olan uşaqların tərbiyəsi üçün tutulmaya¹²⁷ və inzibati həbsin digər formalarına şamil olunur.¹²⁸ 4-cü bəndin kontekstində tutulmaya həmçinin ev dustaqlığı və təkamülü kameraya salınma daxildir.¹²⁹ Məhbus məhkum edildikdən sonra hüquq məhkəməsi tərəfindən müəyyən bir müddətə həbs cəzası və ya potensial olaraq daha uzun bir cəzanın müəyyən bir hissəsi kimi qərarlaşdırılmış həbs cəzasının minimum müddətini çəkəndə, 4-cü maddə tutulmaya sonradan yenidən baxılmasını şərtləndirmir.¹³⁰

41. Bu hüququn obyektini davam edən qeyri-qanuni tutulmadan azad edilmədir (şərtlə və ya şərtsiz)¹³¹; artıq başa çatmış qeyri-qanuni tutulmaya görə kompensasiya isə 5-ci bənddə əhatə olunur. 4-cü bənd işi araşdıran məhkəmənin qeyri-qanuni tutulmadan azad etmə qərarı vermək səlahiyyətinə malik olmasını tələb edir.¹³² 4-cü bənd çərçivəsində azadlığa buraxılma ilə bağlı məhkəmə əmri (*exécutoire*) olduqda, ona dərhal əməl edilməlidir və tutulmanın davam etməsi 9-cu maddənin 1-ci bəndinə zidd olaraq əsassız olardı.¹³³

¹²⁵ 1051/2002, *Ahani Kanadaya qarşı*, bənd 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.3.

¹²⁶ 248/1987, *Campbell Yamaykaya qarşı*, bənd 6.4; 962/2001, *Mulezi Konqo Demokratik Respublikasına qarşı*, bənd 5.2; 1051/2002, *Ahani Kanadaya qarşı*, bənd 10.2; 1061/2002, *Fijalkowska Polşaya qarşı*, bənd 8.4; 291/1988, *Torres Finlandiyaya qarşı*, bənd 7.4; 414/1990, *Mika Miha Ekvatorial Qvineyaya qarşı*, bənd 6.5.

¹²⁷ 265/1987, *Vuolanne Finlandiyaya qarşı*, bənd 9.5; bax - yekun qeydlər: Ruanda (CCPR/C/CMR/CO/3, 2009), bənd 16 (avaralığa görə tutulmanın ləğvini tövsiyə edir)

¹²⁸ Bax - yekun qeydlər: Moldova Respublikası (CCPR/CO/75/MDA, 2002), bənd 11.

¹²⁹ 1172/2003, *Madani Əlcəzairə qarşı*, bənd 8.5; 265/1987, *Vuolanne Finlandiyaya qarşı*, bənd 9.5.

¹³⁰ 954/2000, *Minogue Avstraliyaya qarşı*, bənd 6.4; 1342/2005, *Gavrilin Belarusa qarşı*, bənd 7.4. Lakin 14-cü maddənin 5-ci bəndi cinayət ittihamı ilə üzləşən müttəhimlərin daha yüksək instansiya məhkəməsinə ilkin hökmədən bir şikayət vermək hüququna təminat verir (32 nömrəli ümumi şərh, bənd 45).

¹³¹ 473/1991, *Barroso Panamaya qarşı*, 2.4 və 8.2-ci bəndlər (şərti azadlığa buraxılma üçün "habeas corpus").

¹³² 1324/2004, *Shafiq Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.4.

¹³³ 856/1999, *Chambala Zambiyaya qarşı*, bənd 7.2.

42. İşin məhkəmə tərəfindən araşdırılması hüququ prinsip etibarilə həbs edilmə anından başlayır və tutulan şəxsin tutulmanı ilk dəfə mübahisələndirməsindən əvvəl hər hansı nəzərəçarpan gözləmə müddəti yolverilməzdir.¹³⁴ Ümumilikdə, tutulmuş şəxs məhkəmə qarşısına şəxsən çıxmaq hüququna malikdir. Bu, xüsusən o zaman aktualdır ki, bu cür iştirak tutulmanın qanuniliyinin araşdırılmasına xidmət edir və ya tutulmuş şəxslə amansız rəftara dair suallar meydana çıxır.¹³⁵ Məhkəmə tutulmuş şəxsin məhkəmə qarşısına çıxmaq üçün müraciət edib-etməməsindən asılı olmayaraq, onun məhkəməyə gətirilməsini əmr etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

43. Qeyri-qanuni tutulmaya başlanğıcda qanuni olan, lakin şəxsin həbs cəzasını çəkib bitirdiyindən və ya tutulmanı əsaslandırın hallar dəyişdiyindən qeyri-qanuni olan tutulma daxildir.¹³⁶ Məhkəmə mövcud halların tutulmanı əsaslandığına qərar verdikdən sonra, şəxsin eyni əsaslarla işinin məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması hüququ müvafiq halların xarakterindən asılı olaraq adekvat müddət keçdikdən sonra yarana bilər.¹³⁷

44. "Qeyri-qanuni" tutulmaya həm daxili qanunvericiliyi pozan tutulma, həm də Paktın 9-cu maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə və ya hər hansı digər müvafiq müddəasına zidd olan tutulma daxildir.¹³⁸ Daxili hüquqi sistemlər tutulmanın məhkəmə tərəfindən araşdırılmasının təmin edilməsi üçün müxtəlif üsullar yarada bildiyi halda, 4-cü maddə bu əsaslardan biri üzrə qeyri-qanuni olan hər hansı tutulma üçün məhkəmə-hüquqi müdafiə vasitəsinin olmasını tələb edir.¹³⁹ Məsələn, ailə məhkəməsinin uşağın onun ali maraqlarına cavab verməyən tutulmadan azad edilməsini əmr etmək səlahiyyəti müvafiq hallarda 4-cü maddənin tələblərinə cavab verə bilər.¹⁴⁰

45. 4-cü bənd şəxsə işini "məhkəmə" qarşısına çıxarmaq hüququ verir. Bu məhkəmə adətən məhkəmə sistemi daxilində bir məhkəmə olmalıdır. Müstəsna hallarda, qanunvericilik tutulmanın bəzi formaları üzrə icraat üçün ixtisaslaşdırılmış tribunal nəzərdə tuta bilər. Bu tribunal qanunvericilik

¹³⁴ 291/1988, *Torres Finlandiyaya qarşı*, bənd 7.2 (yeddi gün).

¹³⁵ Bax: Prinsiplər Toplusu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 32-ci prinsip, bənd 2; 29 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 16.

¹³⁶ 1090/2002, *Rameka Yeni Zelandiyaya qarşı*, 7.3–7.4-cü bəndlər.

¹³⁷ eyni mənbə. (Məhkumluqdan sonrakı preventiv tutulmaya illik baxış); 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.3 (xəstəxanaya yerləşdirildikdən sonra müntəzəm baxış); 291/1988, *Torres Finlandiyaya qarşı*, bənd 7.4 (ekstradisiya üçün tutulmaya hər iki həftədən bir baxış).

¹³⁸ 1255,1256,1259,1260,1266,1268,1270,1288/2004, *Şams və digərləri Avstraliyaya qarşı*, bənd 7.3.

¹³⁹ eyni mənbə.

¹⁴⁰ 1069/2002, *Bakhtiyari Avstraliyaya qarşı*, bənd 9.5.

tərəfindən yaradılmalı, ya icraedici və qanunverici hakimiyyətdən ayrı olmalı, ya da məhkəmə-hüquqi xarakterli icraatlarda hüquqi məsələlərlə bağlı qərarların verilməsində məhkəmə müstəqilliyinə malik olmalıdır.¹⁴¹

46. 4-cü bənd işin məhkəmə qarşısına çıxarılmasını tutulan şəxslər və ya onların adından çıxış edən şəxslərin ixtiyarına buraxır; 3-cü bənddən fərqli olaraq, o, şəxsi tutan hakimiyyət orqanları tərəfindən icraatın avtomatik olaraq başlanmasını tələb etmir.¹⁴² Tutulan şəxslərin müəyyən kateqoriyasının işlərinin 4-cü bəndə əsasən məhkəmə tərəfindən araşdırılmasını istisna edən qanunlar Paktı pozur.¹⁴³ Bu cür məhkəmə araşdırmasının şəxsə effektiv şəkildə müyəssər olmasının qarşısını alan təcrübələr, o cümlədən ünsiyyət imkanından məhrum etməklə (inkommunikado) həbsdə saxlanma da pozuntu təşkil edir.¹⁴⁴ Səmərəli məhkəmə baxışını asanlaşdırmaq üçün tutulan şəxslərin vəkilə təcili və müntəzəm çıxışı təmin edilməlidir. Tutulan şəxs, tutulmasının qanuniliyinə dair qərar üçün işinin məhkəmə tərəfindən baxılması hüququ barəsində öz başa düşdüyü dildə məlumatlandırılmalıdır.¹⁴⁵

47. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər sadəcə işlərinin məhkəmə tərəfindən baxılması hüququna deyil, həmçinin təxirəsalınmaz şəkildə qərar əldə etmək hüququna malikdir. Səlahiyyətli məhkəmənin tutulmuş şəxsin azadlığa buraxılması üçün müraciətə dair qərar verməkdən imtina etməsi 4-cü bəndi pozur.¹⁴⁶ İş barədə qərarın çıxarılması mümkün qədər sürətli baş verməlidir.¹⁴⁷ Ərizəçidən qaynaqlanan gecikmələr məhkəmənin yubanması hesab edilmir.¹⁴⁸

48. Pakt, tutulmanın qanuni olduğunu müəyyən edən məhkəmə qərarı barədə apellyasiya şikayətinin verilməsinin mümkünlüyünü tələb etmir. İştirakçı dövlət apellyasiya şikayəti və ya əlavə instansiyalar nəzərdə tutmursa, gecikmə icraatın

¹⁴¹ 1090/2002, *Rameka Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 7.4 (Şərti Azadlığa buraxma Komissiyasının məhkəmə kimi çıxış etmə qabiliyyətinin müzakirəsi); 291/1988, *Torres Finlandiyaya qarşı*, bənd 7.2 (Daxili İşlər Naziri tərəfindən aparılan baxışın qeyri-kafi hesab edilməsi); 265/1987, *Vuolanne Finlandiyaya qarşı*, bənd 9.6 (Ali hərbi vəzifəli şəxs tərəfindən aparılan baxışın qeyri-kafi hesab edilməsi); 32 nömrəli ümumi şərh, 18–22-ci bəndlər.

¹⁴² 373/1989, *Stephens Yamaykaya qarşı*, bənd 9.7.

¹⁴³ R.1/4, *Torres Ramírez Uruqvaya qarşı*, bənd 18; 1449/2006, *Umarov Özbəkistana qarşı*, bənd 8.6.

¹⁴⁴ R.1/5, *Hernández Valentini de Bazzano və digərləri Uruqvaya qarşı*, bənd 10; 1751/2008, *Aboussedra Liviya Ərəb Cəmahiriyasına qarşı*, bənd 7.6; 1061/2002, *Fijalkowska Polşaya qarşı*, bənd 8.4 (Dövlətin hərəkətsizliyinin xəstənin məcburi müalicəni mübahisələndirmək qabiliyyətini məhdudlaşdırması).

¹⁴⁵ Bax: Prinsiplər Topluğu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 13-14-cü prinsiplər.

¹⁴⁶ 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, bənd 6.5.

¹⁴⁷ 291/1988, *Torres Finlandiyaya qarşı*, bənd 7.3.

¹⁴⁸ 1051/2002, *Ahani Kanadaya qarşı*, bənd 10.3.

xarakterinin dəyişməsi ilə bağlı ola bilər və heç bir halda ifrat xarakter daşıyamalıdır.¹⁴⁹

VI. Qanunsuz və ya əsassız tutulma və ya həbsdə saxlanmaya görə kompensasiya hüququ

49. Paktın 9-cu maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən, qanunsuz tutulma və ya həbsdə saxlanmaya məruz qalan istənilən şəxs iddia qüvvəsində olan kompensasiya hüququna malikdir. 4-cü bənddə olduğu kimi, 5-ci bənd də insan hüquqları pozuntuları üçün konkret səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi nümunəsini əks etdirir və iştirakçı Dövlətlərin onu təmin etməsi tələb olunur. Konkret hüquqi müdafiə vasitələri qanunsuz və ya əsassız tutulma və ya həbsdə saxlanmaya məruz qalan qurbanlar üçün Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan, konkret bir vəziyyətdə zəruri ola biləcək digər hüquqi müdafiə vasitələrini əvəz etmir, onlarla birgə götürülür.¹⁵⁰ 4-cü bənd davam etməkdə olan qeyri-qanuni həbsdə saxlanmadan azad edilmə üçün çevik hüquqi müdafiə vasitəsi təmin edir, 5-ci bənd isə qeyri-qanuni tutulma və ya həbsdə saxlanmaya məruz qalan qurbanların həm də maddi kompensasiya hüququnun olduğunu izah edir.

50. 5-ci bənd iştirakçı Dövlətlərin üzərinə zərər çəkmiş şəxslərə xeyirxahlıq və ya diskresion mülahizə məsələsi kimi deyil, iddia qüvvəsində olan hüquq məsələsi kimi, kompensasiyanın verilə biləcəyi hüquqi çərçivə yaratmaq öhdəliyini qoyur. Hüquqi müdafiə vasitəsi yalnız nəzəriyyədə mövcud olmamalı, səmərəli şəkildə tətbiq olunmalı və ağılabatan müddət ərzində ödəniş edilməlidir. 5-ci bənd Dövlətin özünə və ya Dövlətin pozuntuya cavabdeh olan ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələrini ehtiva edə biləcək konkret prosedur forması müəyyən etmir, əsas şərt onların təsirli olmasıdır.¹⁵¹ 5-ci bənd qeyri-qanuni tutulmanın bütün formalarına görə kompensasiyanın təmin edilməsi üçün vahid prosedurun olmasını tələb etmir, lakin 5-ci bənddə əhatə

¹⁴⁹ 1752/2008, *J.S. Yeni Zelandiyaya qarşı*, 6.3–6.4-ci bəndlər (birinci instansiyada səkkiz gün, ikinci instansiyada üç həftə və üçüncü instansiyada iki ay müddətlərinin kontekstdə kafi hesab edilməsi).

¹⁵⁰ 31 nömrəli Ümumi Şərh, 16 və 18-ci bəndlər; 238/1987, *Bolaños Ekvadora qarşı*, bənd 10; 962/2001, *Mulezi Konqo Demokratik Respublikasına qarşı*, bənd 7.

¹⁵¹ Bax - yekun qeydlər: Kamerun (CCPR/C/CMR/CO/4, 2010), bənd 19; Qayana (CCPR/C/79/Add.121, 2000), bənd 15; Amerika Birləşmiş Ştatları (A/50/40, 1995), bənd 299; Argentina (A/50/40, 1995), bənd 153; 1885/2009, *Horvath Avstraliyaya qarşı*, bənd 8.7 (hüquqi müdafiə vasitəsinin təsirliliyinin müzakirəsi); 1432/2005, *Gunaratna Şri-Lankaya qarşı*, bənd 7,4; 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 52 (yanlış məhkumetmələrə görə kompensasiya tələbi).

olunan bütün hallarda kompensasiyanı təmin edən təsirli prosedurlar sisteminin mövcud olmasını tələb edir. 5-ci bənd iştirakçı Dövlətlərin üzərinə öz təşəbbüsü ilə zərərçəkənlərə kompensasiya vermək öhdəliyi qoymur, lakin onların kompensasiya üçün icraatın başlanmasını zərərçəkənin ixtiyarına buraxmasına icazə verir.¹⁵²

51. 5-ci bənd kontekstində qeyri-qanuni həbs və tutulmaya cinayət və ya qeyri-cinayət icraatı çərçivəsində və ya ümumiyyətlə hər hansı icraatın olmadığı hallarda meydana çıxan həbs və tutulma daxildir.¹⁵³ Həbs və ya tutulmanın "qeyri-qanuni" xarakteri daxili qanunvericiliyin pozulmasından və ya Paktın özünün pozulmasından, məsələn, maddi baxımdan əsassız tutulmadan və 9-cu maddənin digər bəndlərinin prosessual tələblərini pozan tutulmadan qaynaqlana bilər.¹⁵⁴ Lakin, cinayət ittihamı ilə üzlən mütəhəminin birinci instansiyada və ya apellyasiya instansiyasında bəraət alması özlüyündə əvvəlki tutulmanı "qeyri-qanuni" etmir.¹⁵⁵

52. 5-ci maddənin tələb etdiyi maliyyə kompensasiyası qeyri-qanuni həbs və ya tutulmadan qaynaqlanan maddi və qeyri-maddi zərərlə spesifik olaraq əlaqəlidir.¹⁵⁶ Həbsin qeyri-qanuniliyi ifadə azadlığı kimi digər insan hüquqlarının pozuntusundan qaynaqlandıqda, iştirakçı dövlət Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələblərinə uyğun olaraq, həmin digər pozuntulara münasibətdə kompensasiya və ya başqa formada əvəzləşdirmə təmin etməkdən ibarət əlavə öhdəliklər daşıya bilər.¹⁵⁷

VII. 9-cu maddənin Paktın digər maddələri ilə əlaqəsi

53. 9-cu maddənin prosessual və maddi təminatları Paktın digər təminatları ilə həm üst-üstə düşür, həm də onlarla qarşılıqlı əlaqədədir. Bəzi hərəkət formaları

¹⁵² 414/1990, *Mika Miha Ekvatorial Qvineyaya qarşı*, bənd 6.5; 962/2001, *Mulezi Konqo Demokratik Respublikasına qarşı*, bənd 5.2.

¹⁵³ 754/1997, *A. Yeni Zelandiyaya qarşı*, bənd 6.7 və 7.4; 188/1984, *Martínez Portorreal Dominikan Respublikasına qarşı*, bənd 11; 962/2001, *Mulezi Konqo Demokratik Respublikasına qarşı*, bənd 5.2.

¹⁵⁴ 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, bənd 6.6; həmçinin bax 328/1988, *Zelaya Blanco Nikaraquaya qarşı*, bənd 10.3 (əsassız tutulma); 728/1996, *Sahadeo Qayanaya qarşı*, bənd 11 (9-cu maddənin 3-cü bəndinin pozuntusu) 3); R.2/9, *Santullo Valcada Uruqvaya qarşı*, bənd 12 (9-cu maddənin 4-cü bəndinin pozuntusu)

¹⁵⁵ 432/1990, *W.B.E. Niderlanda qarşı*, bənd 6.5; 963/2001, *Uebergang Avstraliyaya qarşı*, bənd 4.4.

¹⁵⁶ 1157/2003, *Coleman Avstraliyaya qarşı*, bənd 6.3.

¹⁵⁷ eyni mənbə, bənd 9; 1128/2002, *Marques de Morais Anqolaya qarşı*, bənd 8; 31 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 16.

müstəqil şəkildə 9-cu maddənin və başqa bir maddənin pozuntusunu təşkil edir. Məsələn, cinayət ittihamı ilə tutulmuş müttəhimin məhkəmə qarşısına çıxarılmasındakı gecikmə həm 9-cu maddənin 3-cü bəndini, həm də 14-cü maddənin 3-cü bəndinin "c" yarım bəndini poza bilər. Bəzi hallarda, 9-cu maddənin 1-ci bəndinin məzmunu digər maddələrin məzmununa söykənir; məsələn, tutulma 19-cu maddənin tələbinə zidd olaraq ifadə azadlığının həyata keçirilməsinə görə cəza kimi çıxış etdikdə, əsassız ola bilər.¹⁵⁸

54. 9-cu bənd həmçinin iştirakçı Dövlətlərin Pakt və fakültativ protokollar çərçivəsində şəxsləri Komitə ilə əməkdaşlığına və ya kommunikasiyaya görə fiziki hədə-qorxu və ya şəxsi azadlıqdan məhrum etmə hədələri kimi qisas tədbirlərindən qorumaq öhdəliklərini möhkəmləndirir.¹⁵⁹

55. Paktın 6-cı maddəsində təminat verilən yaşamaq hüququ, o cümlədən 6-cı maddənin 1-ci bəndinə əsasən yaşamaq hüququnun qorunması hüququ 9-cu maddənin 1-ci bəndində təminat verilən şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə kəşifə bilər. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ həyat üçün təhlükəli olmayan xəsarətləri də əhatə etməsi baxımından daha geniş hesab edilə bilər. Əsassız tutulmanın özlüyündə həyat üçün təhlükəli olan ifrat formaları şəxsi azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozmaqla yanaşı, xüsusən məcburi yoxaçıxmalar zamanı yaşamaq hüququnu pozur.¹⁶⁰

56. Əsassız tutulma işgəncə və amansız rəftar riskləri doğurur və 9-cu maddədəki prosessual təminatlardan bir neçəsi bu cür risklərin başvermə ehtimalının azaldılmasına xidmət edir. Ünsiyyət imkanından məhrum edilməklə (inkommunikado) tutulmanın uzadılması 9-cu maddəni pozur və ümumən 7-ci maddənin pozuntusu hesab edilə bilər.¹⁶¹ Şəxsi toxunulmazlıq hüququ həm də 7-ci maddənin qoruduğu fiziki və psixi salamatlıq maraqlarını müdafiə edir.¹⁶²

57. Şəxsin öz azadlığının və şəxsi toxunulmazlığının kəskin pozulması (məsələn, uzun müddət əsassız tutulma) riski ilə real şəkildə üzləşdiyini hesab etmək üçün

¹⁵⁸ Həmçinin bax: yuxarıda 17-ci bənd.

¹⁵⁹ 33 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 4; 241 və 242/1987, *Birindwa ci Birhashwirwa və Tshisekedi wa Mulumba Zaira qarşı*, bənd 12.5; Bax - yekun qeydlər: Maldiv adaları (CCPR/C/CMR/CO/1, 2012), bənd 26.

¹⁶⁰ 449/1991, *Mojica Dominikan Respublikasına qarşı*, bənd 5.4; 1753/2008, *Guezout və digərləri Əlcəzair*, 8.4 və 8.7-ci bəndlər.

¹⁶¹ 1782/2008, *Aboufaied Liviyaya qarşı*, 7.4 və 7.6-ci bəndlər; 440/1990, *El-Megreisi Liviya Ərəb Cəmahiriyyəsinə qarşı*, bənd 5.4.

¹⁶² 20 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 2.

güclü əsasların olduğu bir ölkəyə həmin şəxsin qaytarılması Paktın 7-ci maddəsinin qadağan etdiyi qeyri-insani rəftara bərabər ola bilər.¹⁶³

58. İşgəncələrin qarşısının alınması üçün vacib olan bir sıra təminatlar həm də şəxslərin əsassız tutulma və şəxsi toxunulmazlığın pozulmasına qarşı müdafiəsi üçün zəruridir.¹⁶⁴ Aşağıdakı nümunələr hərtərəfli deyil. Tutulmuş şəxslər yalnız rəsmi olaraq saxlama yerləri hesab edilən obyektlərdə saxlanılmalıdır. Adların və saxlama yerlərinin, giriş və çıxış vaxtlarının, habelə onların tutulmasına məsul olan şəxslərin adlarının mərkəzləşdirilmiş rəsmi reyestri saxlanılmalı və aidliyi şəxslər, o cümlədən ailə üzvləri üçün hazır şəkildə əlçatan və müəssər olmalıdır.¹⁶⁵ Müstəqil və tibbi heyətə və vəkillərə, habelə tutulmanın qanunauyğun məqsədi tələb etdiyi halda adekvat nəzarət şəraitində, ailə üzvlərinə operativ və müntəzəm çıxış verilməlidir.¹⁶⁶ Tutulmuş şəxslər dərhal başa düşükləri dildə öz hüquqları barədə məlumatlandırılmalıdır;¹⁶⁷ müvafiq dildə, o cümlədən Brayl əlifbasında tərtib olunmuş məlumat broşuralarının təmin edilməsi çox vaxt tutulan şəxsin məlumatlı qalmasına kömək edir. Tutulan xarici ölkə vətəndaşları öz konsulluq orqanları ilə, yaxud sığınacaq axtaran şəxslər BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı ilə əlaqə saxlamaq hüququ barədə məlumatlandırılmalıdır.¹⁶⁸ Bütün saxlama yerlərinə, o cümlədən psixi sağlamlıq müəssisələrinə səfər və onların təftişi üçün müstəqil və qərəzsiz mexanizmlər yaradılmalıdır.

59. Paktın azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanma şəraitini əhatə edən 10-cu maddəsi əsasən tutulmanı əhatə edən 9-cu maddəni tamamlayır. Bununla yanaşı, 9-cu maddənin 1-ci bəndindəki şəxsi toxunulmazlıq hüququ həm tutulmuş, həm də tutulmamış şəxslərlə rəftara münasibətdə aktualdır. Saxlanma zamanı üstünlük təşkil edən şəraitin tutulmanın məqsədlərinə uyğunluğu bəzən tutulmanın 9-cu maddənin kontekstində əsassız olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınan amildir.¹⁶⁹ Müəyyən saxlanma şərtləri

¹⁶³ 31 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 12.

¹⁶⁴ 20 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 11; İşgəncə əleyhinə Komitə, 2 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 13.

¹⁶⁵ Bax - yekun qeydlər: Əlcəzair (CCPR/C/DZA/CO/3, 2007), bənd 11.

¹⁶⁶ Bax: Prinsiplər Toplusu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 17–19 və 24-cü prinsiplər; Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 87.

¹⁶⁷ Bax: Prinsiplər Toplusu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 13–14-cü prinsiplər; BMT-nin "Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi üzrə qaydalar", 24–25-ci bəndlər, Baş Assambleya tərəfindən özünün 45/113 sayılı qətnaməsi ilə (tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayanlara hüquqların izah edilməsinə dair) qəbul edilmişdir.

¹⁶⁸ Bax: Prinsiplər Toplusu (yuxarıdakı 102-ci qeyd), 16-cı prinsip, bənd 2.

¹⁶⁹ Bax: yuxarıdakı 14, 18 və 21-ci bəndlər.

(məsələn, vəkil və ailə ilə təmasa icazə verməmək) 9-cu maddənin 3 və 4-cü bəndlərinin prosessual pozuntuları ilə nəticələnə bilər. 10-cu maddənin 2-ci bəndinin "b" yarımbəndi 9-cu maddənin 3-cü bəndində barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilən şəxslərin qısa müddətdə məhkəməyə çıxarılması tələbini yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün möhkəmləndirir.

60. Paktın 12-ci maddəsinin qoruduğu hərəkət azadlığı və 9-cu maddənin müdafiə etdiyi şəxsi azadlıq bir-birini tamamlayır. Həbs yerlərində saxlanma hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasının xüsusilə ağır formasıdır, lakin bəzi hallarda hər iki maddə birlikdə götürülə bilər.¹⁷⁰ Miqrantın nəqli zamanı onun həbs yerində saxlanması çox vaxt hərəkət azadlığı üzərində məhdudyyətlərin tətbiqi üçün vasitə kimi istifadə edilir. 9-cu maddə xaricətmə, deportasiya və ya ekstradisiyanın icrasında həbsdə saxlanmanın bu cür istifadə formalarını əhatə edir.

61. Paktın 9 və 14-cü maddələri arasında mülki və cinayət işləri üzrə məhkəmə araşdırmalarına dair əlaqə artıq təsvir edilmişdir.¹⁷¹ 9-cu maddə azadlıqdan məhrumetməni əhatə edir ki, o da yalnız bəzi hallarda 14-cü maddənin tətbiq dairəsi çərçivəsində mülki və ya cinayət icraatı ilə əlaqədar baş verir. 9-cu maddənin 2-5-ci bəndlərinin prosessual tələbləri yalnız faktiki həbs və ya tutulma baş verdikdə 14-cü maddənin əhatə dairəsinə düşən icraatla əlaqədar tətbiq olunur.¹⁷²

62. Paktın 24-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən "hər bir uşaq elə müdafiə tədbirləri hüququna malikdir ki, bu müdafiə tədbirləri, kiçik yaşlı vəziyyətində olduğuna görə, onun ailəsindən, cəmiyyətdən və dövlətdən tələb olunur". Bu maddə, hər kəs üçün 9-cu maddənin tələb etdiyi ümumi tədbirlərdən əlavə, hər bir uşağın şəxsi azadlığını və toxunulmazlığını qorumaq üçün xüsusi tədbirlərin qəbulunu ehtiva edir.¹⁷³ Uşaqlar yalnız başqa yol qalmadıqda son vasitə kimi və ən qısa və adekvat vaxt müddəti üçün azadlıqdan məhrum edilə bilər.¹⁷⁴ Azadlıqdan məhrumetmənin hər bir kateqoriyasına tətbiq edilən digər tələblərdən əlavə, məhrumetmənin başlanması və ya davam etdirilməsi ilə bağlı

¹⁷⁰ 27 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 7; 1134/2002, *Gorji-Dinka Kameruna qarşı*, bənd 5.4–5.5 (ev dustaqlığı); 138/1983, *Mpandanjila və digərləri Zaira qarşı*, 8 və 10-cu bəndlər.

¹⁷¹ Bax: yuxarıdakı 38 və 53-cü bəndlər.

¹⁷² 263/1987, *González del Río Peruya qarşı*, bənd 5.1; 1758/2008, *Jessop Yeni Zelandiyaya qarşı*, 7.9–7.10-cu bəndlər.

¹⁷³ Bax: 17 nömrəli Ümumi Şərhin 1-ci bəndi və 32 nömrəli Ümumi Şərhin 42-44-cü bəndləri

¹⁷⁴ Bax - yekun qeydlər: Çex Respublikası (CCPR/C/CZE/CO/3, 2013), bənd 17; "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya, maddə 37(b).

hər bir qərarada uşağın ali maraqlarının nəzərə alınması əsas amil olmalıdır.¹⁷⁵ Komitə qəbul edir ki, bəzən müəyyən azadlıqdan məhrum etmə özü uşağın ali maraqlarına uyğun ola bilər. Uşağın institusional qayğı müəssisəsində yerləşdirilməsi 9-cu maddənin kontekstində azadlıqdan məhrum etməyə bərabərdir.¹⁷⁶ Uşağın azadlıqdan məhrum edilməsi haqqında qərarın zəruriliyinin davam etməsi və adekvatlığı vaxtaşırı yoxlanılmalıdır.¹⁷⁷ Uşaq, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı istənilən qərarla bağlı olaraq birbaşa və ya hüquqi və ya digər müvafiq yardım vasitəsilə dinlənilmək hüququna malikdir və tətbiq edilən prosedurlar uşağa uyğun olmalıdır.¹⁷⁸ Qeyri-qanuni tutulmadan azad edilmə hüququ uşağın sadəcə öz himayəsinə buraxılması əvəzinə, uşağın ailəsinə qaytarılması və ya onun ali maraqlarına cavab verən alternativ himayə formasında yerləşdirilməsi ilə nəticələnmə bilər.¹⁷⁹

63. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinin fonunda, iştirakçı Dövlətlər 9-cu maddədə nəzərdə tutulan hüquqlara hörmət etmək və bu hüquqları onların ərazisində ola biləcək və onların yurisdiksiyasına tabe olan bütün şəxslər üçün təmin etmək öhdəliyi daşıyır.¹⁸⁰ Həbs və tutulma nəticəsində şəxsin dövlətin effektiv nəzarəti altına keçdiyini nəzərə alaraq, iştirakçı Dövlətlər öz ərazilərindən kənarada olan şəxsləri əsassız və ya qeyri-qanuni şəkildə həbs etməməli və ya tutmamalıdır.¹⁸¹ iştirakçı Dövlətlər öz ərazilərində olmayan şəxsləri, *inter alia*, ünsiyyət imkanından məhrum etməklə (inkommunikado)

¹⁷⁵ 1069/2002, *Bakhtiyari Avstraliyaya qarşı*, bənd 9.7; "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya, maddə 3, bənd 1.

¹⁷⁶ Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 10 nömrəli Şərhi, bənd 11; BMT-nin "Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi üzrə qaydalar"ı, bənd 11 (b). Digər tərəfdən, valideynlər və ya ailə tərəfindən uşağa normal nəzarət xüsusən azyaşlı uşaqların hərəkətinə müəyyən dərəcədə nəzarəti ehtiva edə bilər, bu nəzarət böyükklər üçün qeyri-adekvat ola bilər, lakin azadlıqdan məhrum etmə təşkil etmir; gündəlik olaraq məktəbə getməklə bağlı adi tələblər də azadlıqdan məhrum etmə təşkil etmir.

¹⁷⁷ Bax: yuxarıda 12-ci bənd; "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya, maddələr 37 (d) və 25.

¹⁷⁸ 32 nömrəli Ümumi Şərh, bəndlər 42–44; Uşaq Hüquqları üzrə Komitə, 12 nömrəli Ümumi Şərh, 32–37-ci bəndlər.

¹⁷⁹ UNHCR, "Həbs yerlərində saxlanma qaydaları" (yuxarıdakı 45-ci qeyd), bənd 54 ("Mümkün olduqda, [kimsəsiz və ya ayrı düşmüş uşaqlar] artıq sığınacaq verən ölkədə məskunlaşmış ailə üzvlərinin himayəsinə buraxılmalıdır. Bu mümkün olmadıqda, səlahiyyətli uşaq müdafiəsi orqanları uşağı adekvat nəzarətlə təmin edərək, himayədar ailədə və ya yaşayış evlərində yerləşdirmə kimi alternativ himayə tədbirləri təşkil etməlidir.

¹⁸⁰ 31 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 10.

¹⁸¹ Bax: eyni mənbə.; 52/1979, *Saldías de López Uruqvaya qarşı*, bəndlər 12.1–13; R.13/56, *Celiberti de Casariego Uruqvaya qarşı*, bənd 10.1–11; 623,624,626,627/1995, *Domukovsky və digərləri Gürcüstana qarşı*, bənd 18.2.

həbsdə saxlamamalı və ya onları öz tutulmalarının qanuniliyinin araşdırılması hüququndan məhrum etməməlidir.¹⁸² Həbsin ekstraterritorial həyata keçirilməsi 3-cü bənd çərçivəsində nəzərdə tutulan təciliyin qiymətləndirilməsi üçün aktual hal ola bilər.

64. Paktın 4-cü maddəsi ilə əlaqədar, Komitə əvvəlcə qeyd edir ki, Paktın qalan hissələri kimi, 9-cu maddə beynəlxalq humanitar hüquq qaydalarının tətbiq olunduğu silahlı münaqişə vəziyyətlərinə də tətbiq olunur.¹⁸³ Beynəlxalq humanitar hüquq qaydaları 9-cu maddənin şərhinin məqsədləri üçün uyğun ola bilər və hər iki hüquq sahəsi bir-birini istisna etmir, tamamlayır.¹⁸⁴ Beynəlxalq humanitar hüququn icazə verdiyi, tənzimlədiyi və ona uyğun olan təhlükəsizlik motivli həbsdə saxlama prinsip etibarilə əsassız deyil. Münaqişə vəziyyətlərində Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin bütün həbs yerlərinə çıxışı şəxsi azadlıq və toxunulmazlıq hüquqları üçün vacib əlavə təminatla çevrilir.

65. 9-cu maddə Paktın 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində əks olunan məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqların sırasında olmasa da, iştirakçı Dövlətlərin bu hüququ geri məhdudlaşdırmasına dair məhdudiyətlər mövcuddur. Silahlı münaqişə və ya digər ictimai fəvqəladə vəziyyətlərdə 9-cu maddənin tələb etdiyi normal prosedurları məhdudlaşdıran iştirakçı Dövlətlər bu cür məhdudlaşdırmaların faktiki vəziyyətin çətinlikləri ilə əlaqədar qəti şəkildə tələb olunan prosedurlardan kənara çıxmasını təmin etməlidir.¹⁸⁵ Məhdudlaşdırıcı tədbirləri iştirakçı Dövlətlərin beynəlxalq hüquq çərçivəsindəki digər öhdəlikləri, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüququn azadlıqdan məhrum etmə və ayrışdırılıya yol verməmə ilə bağlı müddəaları ilə uzlaşmalıdır.¹⁸⁶ Əsirlərin götürülməsi, insanların oğurlanması və ya etiraf edilməyən tutulma hallarına qarşı qadağalar bu səbəbdən məhdudlaşdırıla bilməz.¹⁸⁷

66. Komitənin mövqeyinə görə, 9-cu maddədə 4-cü maddə çərçivəsində qanuni şəkildə məhdudlaşdırıla bilməyəcək digər elementlər var. Əsassız həbsə qarşı təməl təminat məhdudlaşdırıla bilməz, belə ki, hətta 4-cü maddədə əhatə

¹⁸² Bax - yekun qeydlər: ABŞ (CCPR/C/USA/CO/3, 2006), 12 və 18-ci bəndlər.

¹⁸³ 31 nömrəli Ümumi Şərhin 11-ci bəndi və 29 nömrəli Ümumi Şərhin 3-cü bəndi

¹⁸⁴ 31 nömrəli Ümumi Şərhin 11-ci bəndi və 29 nömrəli Ümumi Şərhin 3, 12 və 16-cı bəndləri

¹⁸⁵ 29 nömrəli Ümumi Şərh, 4–5-ci bəndlər. Məhdudlaşdırıcı tədbirlərin əsası olan fəvqəladə hal iştirakçı dövlətin silahlı qüvvələrinin xaricdə sülhməramlı missiyada iştirakından qaynaqlandıqda, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin coğrafi və maddi əhatə dairəsi sülhməramlı missiyanın yaratdığı zərurətlərlə məhdudlaşmalıdır.

¹⁸⁶ 29 nömrəli Ümumi Şərh, bəndlər 8–9.

¹⁸⁷ eyni mənbə, bənd 13(b).

olunan hallar müvafiq şəraitdə ağlabatan və ya zəruri olmayan azadlıqdan məhrumetmə üçün əsas ola bilməz.¹⁸⁸ Lakin xalqın həyatına təhlükə yaradan ictimai fəvqəladə vəziyyətin mövcudluğu və xarakteri konkret bir həbsin və ya tutulmanın əsassız olub-olmadığını müəyyən etmək üçün uyğun ola bilər. Digər məhdudlaşdırıla bilən hüquqlardan qanuni şəkildə məhdudlaşdırılması həmçinin o zaman məqsədəuyğun ola bilər ki, azadlıqdan məhrumetmə Paktın müdafiə etdiyi başqa bir hüquqa müdaxilə səbəbindən əsassız məhrumetmə kimi səciyyələndirilir. Beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn maddi və prosessual qaydaları qüvvədə qalır və məhdudlaşdırılma qabiliyyətini məhdudlaşdıraraq, əsassız tutulma riskini azaltmağa kömək edir.¹⁸⁹ Bu kontekstdən kənar, qəti zərurilik və mütənasiblik tələbləri təhlükəsizlik motivli həbsdə saxlanma ilə bağlı hər hansı məhdudlaşdırıcı tədbirləri məhdudlaşdırır. Bu tədbirlərin müddəti məhdud olmalı və yuxarıdakı 15-ci bənddə izah olunduğu kimi,¹⁹⁰ bu tədbirlərin əsassız tətbiqi hallarını önləmək üçün onlar prosedurlarla, o cümlədən yuxarıdakı 45-ci bəndin kontekstində məhkəmə baxışı ilə müşayiət olunmalıdır.¹⁹¹

67. Şəxsi azadlığı qoruyan prosessual təminatlarla heç vaxt məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqların müdafiəsini üstələyən məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilə bilməz.¹⁹² Məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqları, o cümlədən 6 və 7-ci maddələrdəki hüquqları qorumaq məqsədilə, məhdudlaşdırıcı tədbirlər məhkəmənin tutulmanın qanuniliyinə dair gecikmədən qərar verməsinə imkan yaratmaq üçün işi məhkəməyə çıxarmaq hüququnu məhdudlaşdırmamalıdır.¹⁹³

68. 9-cu maddənin müəyyən müddəalarına qeyd-şərtlərin edilməsi məqbul olsa da, iştirakçı dövlətin şəxsləri əsassız həbs etmək və tutmaq hüququnu saxlaması Paktın məqsəd və predmetinə ziddir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ eyni mənbə, 4 və 11-ci bəndlər.

¹⁸⁹ eyni mənbə, bənd 3.

¹⁹⁰ eyni mənbə, 4, 11 və 15-ci bəndlər

¹⁹¹ eyni mənbə, bənd 16; aşağıda 67-ci bənd.

¹⁹² 32 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 6.

¹⁹³ 29 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 16.

¹⁹⁴ 24 nömrəli Ümumi Şərh, bənd 8.

